

XOSÉ FILGUEIRA VALVERDE

AFONSO X E GALICIA

E UNHA ESCOLMA DE CANTIGAS

PUBLICACIÓNS DA REAL ACADEMIA GALLEGA

A CRUÑA

1980

ACADEMIA
GALLEGA
A CRUÑA

741

Biblioteca

REAL ACADEMIA
GALEGA
A CORUÑA

34741

Biblioteca

R 5318

Biblioteca

XOSÉ FILGUEIRA VALVERDE

AFONSO X E GALICIA

E UNHA ESCOLMA DE CANTIGAS

PUBLICACIÓNS DA REAL ACADEMIA GALLEGA

A CRUÑA

1980

XOSE FIGUEIRA VALVERDE

AFONSO X E GALICIA

E UNHA ESCOLMA DE CANTIGAS

PUBLICACIÓN DA REAL ACADEMIA GALLEGA

Depósito Legal: VG. 105 - 1980

A GRANA

I.S.B.N.: 84 - 600 - 1705 - 2

1980

Achegarse á figura e aos feitos de Afonso X é atopar unha das máis firentes paradoxas da vida histórica de Galicia, onde tantas se teñen dado. Foi, sen dúbida, o meirande “clásico” da nosa lingua. O seu rol nas letras galegas do medievo pode ter comparanza co que ten o Dante nas da Toscana; non é doado atoparlle parella de obra persoal e de corte nas outras literaturas da Romanía. E, nembargantes, o home que fixou e erguéu tan outo a fala literaria, foi un rei alleo cando non adverso á nosa Terra.

Dícese, e con fundamento, que o seu abó Afonso IX foi o derradeiro Rei de Galicia. Sen asentarse nin participar como el no vivir deste Fisterre atlántico, San Fernando mantivo en moitas liñas o seu espírito. Criárase eiquí, voltóu, agasallóu aos nosos segreles nunha corte que soerguéu o galego como lingua non soio pcética, senón cotián, e foron galegos algúns dos seus mellores persoeiros. E mesmo el exíu un casal de xenia galega pra a crianza do herdeiro.

A INFANCIA DE DON AFONSO

O fillo de San Fernando e de dona Beatriz de Suabia tivo por ama de cría a Urraca Pérez, nada "in villa Lifierno" localidade non identificada, e por aios a Garcí Fernández, señor de Villardemiro e de Celada, e á súa muller dona Maior Arias. Os dous eran de estirpe galega e tiñan pazo e terras na bisbarra ourensá de Maceda, onde Marcelo Macías supón que Afonso pasou parte da infancia, en Manzaneda de Limia, Alariz e outros lugares que lles pertescían e que eiquí adeprendeu o galego.

Garcí Fernández, que fora maiordomo de dona Berenguela e defendeu a sucesión rexia de don Fernando, assistiu ao cerco de Sevilla cas súas mesnadas, foi favorecido no "Repartimiento". A súa dona sería da linaxe dos Arias de Galicia. El morréu no 1242 i ela sobrevivéuno perto de vinte anos.

Garcí Fernández e Maior Arias recibiron, no 1232, de El-Rei San Fernando a doación da vila que chama Manzaneda i é Maceda, na Limia, con tódolos seus términos e pertencencias e cos dereitos do fisco rexio. A doación coincide ca viaxe do Rei Santo a Galicia. Garcí Fernández estivo ausente de Villamayor de Celada durante un ano despóis desa doación. Éste é o tempo que se supón que pasou o Infante herdeiro en terras de Ourense, cando tiña once anos.

O Príncipe don Juan Manuel refírese a este costume do criar fora da corte, acougado, sen sufrir os trastornos do constante viaxar dos reis, que non tiñan aínda lugar de asento fixo, e mirando ben pola súa saúde: "Luego que los podían sacar de aquel lugar que nascían, luego los daban a alguno que los criase en su casa". Don Afonso fala nas "Cantigas" da crianza do seu pai e do regreso á corte: "...seu avoo, que do reino de Galiza o fezera-viir...". En troques cando outorga no 1255 un privilexo ao matrimonio que o coidara dí: "...por que don García Ferrández e su muger donna Mayor Arias me criaron e me fizieron muchos servicios e sennaladamente porque me criaron en Villardemiro e en Celada". Cita os dous lugares da veiga de Arlanzón, en Burgos, defendidos polo castelo de Muñó, que era dos reis, e non fai referencia á posible moradía en terras galegas.

EL-REI NON VEN A GALICIA

Don Afonso quebra as tradicións rexias de vir a Galicia, de percorrela, de facer a "piadosa viaxe" a Compostela. O seu fillo don Sancho faino notar con amargura, nun diploma do 1286:

"Sepades que, por muchas querelas que me fezieron por toda la tierra de Gallicia por donde yo andé, et me embiaron fazer de los otros lugares que non fui, que por razón después que el rey don Fernando, mío abuelo, veniere a Santiago, a enterrar su padre, el rey don Alfonso mío bisabuelo, que había más de L annos que non entrara en Gallizia otro Rey si non yo agora; et que los Prelados, et los Ricosomes, et los Abades et los Cavalleros et los Terreos et los Coteros les avian fecho mochos malos despechamentos..."

O "CÓDIGO" DA TERRA DE SANTIAGO

No abrente mesmo do seu reinado, don Afonso ten un xesto á vez prometedor do seu interés por Galicia e... da intención de converter en realengo terras de señorío tan importantes como a de Santiago. O 15 de febreiro do 1253 dicta o que López Ferreiro chamóu, con acerto, "código" porque é un conxunto de setenta e dúas posturas ou ordenanzas, nas que se recollen moi variegados temas da xusticia, a vida comunal, os costumes, o luxo, as mercaderías. O Rei manifesta que tivo á vista as leises dictadas polo seu aboo e o seu pai, e que se consultóu con don Afonso de Molina, cos infantés, os bispos e os cabaleiros ricosomes da corte... Contén preceptos que veñen do "Forum Judicum" e adianta normas que pasarían ao "Fuero Real" e ás "Partidas". Publicouno López Ferreiro e fixo as concordancias legáis Fernández Suárez. É unha peza trascendental pra a comprensión da ordenación xurídica de Galicia, e, xa, un exemplo do desacordo antre a vida, os costumes e as leises.

O DESVÍO DE DON AFONSO

Proba do desleixamento do Rei Sabio é a rareza de cartas dirixidas a Galicia, sexan privilexios, sexan mensaxes de calquer orde. Perto de mil catrocentos documentos da súa cancelaría foron anotados por Ballesteros; somentes a cifra mínima de trinta e nove teñen motivación galega. Nos trinta e dous anos do reinado hai once en que non dou ningún, e son polo tanto, moitísimas as corporacións i entidades da Terra que nunca recibiron letras súas.

Polo que di aos concellos pediulles subsidios, en carta xeral, no 1255, dirimíu os pleitos de Santiago (1261-1262), Mondoñedo (1271),

Portomarín (1268), confirmou os fueros de Pontevedra (1264), soia pobla con foro, a moi importante de Pontedeume no 1270.

En canto aos mosteiros galegos, o que predominan son os diplomas de confirmación de privilexios dados polos seus devanceiros e a resolución de algún pleito. Nótase certa preferencia por Samos e por Monforte (San Vicente do Pino); teñen interés os documentos endereitados a outros cenobios lucenses: Chantada, Penamaior, Meira. Das terras ourensás: Melón, Oseira, Celanova e Ribas de Sil; das de Pontevedra: Oia. Sobrado fora ouxeto dun privilexio rodado no segundo ano do seu mando. Sorprende a case total ausencia de relacións cas ordes de frades mendicantes eiquí radicadas de tan cedo. De certo non poderían favorecelo con subsidios nin manter litixios. O feito non concorda ca atención que adicou sobre todos aos dominicos de outras terras e ca presenza de franciscáns na corte.

A mingua de documentación en asuntos persoais é aínda meirande e tanto máis sorprendente canto eran tantos os galegos acaroados á corte.

Atizou, mediou ou resolvéu litis dos concellos cos obispados. Cou-tou o desenrolo das confrarías gremiáis e favoreceu os movementos dos burgueses, sempre á percura da incorporación dos señoríos e tendo moi en conta as percepcións de impostos que as guerras, as pretensións ao Imperio e a fachendosa e nutrida corte facían tan necesarias. Dirixiuse a Santiago (1253, 1261, 1264, 1267), Mondoñedo (1258, 1261) e Lugo (1270) á que confirmou privilexios. Cando escomezou a gobernar lembrouse da eirexa de Santiago, que entón rexía un seu amigo don Johan Airas (documentos do 1253 ao 1255), des-póis...

AFONSO X E COMPOSTELA

É revelador que no prólogo versificado das "Cantigas de Santa María" (C.^a A) o monarca, en lugar de se nomear como nos documentos "Rei de Galicia", escomence:

*Don Afonso de Castela
de Toledo, de León,
Rei e ben des Compostela
ata o Reyno de Aragón...*

Compostela é dese xeito unha referencia xeográfica, espacial. A frase ten un valor somellante á que toman outros puntos de Galicia, como termo de distancia, en outras cantigas, a 386, cando dí: "Des Tui ata Compostela", na 273 "daquí ata Ribadulla". E, ademáis, un

siño, inconsciente, de alleamento, pois, á letra, podería quedar a cidade do Apóstolo tan fora como os dominios de El-Rei de Aragón. Mais a mención o que tamén quereda revelar era o degoiro de facer seu de cheo o que estaba coutado pola xurisdicción do señorío arcebispal de Santiago.

Foi notoria a nemiga do Rei. Sería motivada, según as verbas do seu fillo na restitución de 1282, "por sanna que ovo del Arcipispo don Gonçalo Gomes". Esta desavenencia foi máis ben un de tantos froitos do desvío. Don Afonso tivo, é certo, a cobiza de facer terra realenga a de Santiago; pro habería, ademáis, unha causa que nós temos chamado o seu radical "toledanismo". Como historiador, revélaon na "Crónica General" non soio na omisión da referencia á vinda de Santiago, senón ca aceptación da predicación paulina "...que después de Jhesu Cristo vernie su mandadero a España a predigar a los gentiles... et este fue San Pablo".

Na lírica narrativa atopamos outra testemuña pintoresca de oposición ao "camiño de Santiago": das seis "Cantigas de Santa María" que teñen relación con el dúas son temas universáis e o apóstolo figura na 26 pro na do "aforgado despendurado" a súa mediación queda fora da refenda. Nas outras catro a romaxe marial a Villa-Sirga preséntase como oposta ao santuario de Santiago. Unha cega francesa retorna sen lograr eiquí a súa curación e acádaa alí; cando sigue atopa a un cego e disuádeo de que non siga a Compostela (C. 278). Un mercader tolleito pide aos romeiros que o traian; non sanda, queda cego, abandóanno os compañeiros; encoméndase á Virxe de Villa-Sirga que o atende (C. 218). Un tolosán viña en romaxe de penitencia cun bordón de vintecatrolibras. En Villa-Sirga, pide perdón á Virxe, québrase o bordón, en sinal de que xa cumpríu, e non ten que seguir (C. 253). Outra eivada francesa que percorre moitos santuarios sen atopar remedio sigue o consello duns romeiros, vai ao santuario palentino e logra a curación (C. 268). Mesmo a idea da "Orden de Santa María de España" pode, en certo modo, querer significar unha frustrada superación da de Santiago.

Polo que di á política compostelana, trameteuse nas loitas antre concello e prelados: sentencia de proposta de xueces (1261), nomeamento de Alcaldes do Rei (1261-1263), petición de homaxe por parte dos Arcebispos e do Cabído...

Conxeitos adversos e ineficaces intrigas mantiveron vacante a sede compostelana 7 anos, dende a morte de don Johan Airas (1266), que o servira con tanta lealtade. Propostos Joan Afonso, o famoso Arcediano de Trastamara, tamén afeito a El-Rei, e don Bernardo,

Coengo de Tui, Arcediago de Salnés e Capelán do Papa, gran cano-
nista, Roma non aceptou ningún. Clemente IV nomea no 1267 ao
bispo de Coimbra, Egas Fafez, que morre sin tomar posesión. Tam-
pouco chega a tomala Joan Afonso. Finalmente é nomeado Arcebispo
don Gonzalo Gómez, no 1273, xustamente no intre en que Grego-
rio X influira a favor da elección de Rodolfo de Haubsburg como
Emperador e Rei de Romanos, desbotando as pretensións de don
Afonso que se coidaba chamado a ser o “princep cristiano” que en-
carnase un novo Imperio.

Nunha cantiga de escarño (EM. 33) El-Rei queixouse da actitude
do Pontífice e atacou rexamente aos cardeáis da curia. Acúsao de
roubarlle os “panos” (os seus poderes) e de cortarlle logo mal a
“capa” (nomearlle arcebispo ao seu xeito), de levar o máis (os “pa-
nos”), e lle deixar o menos (os “cabos”):

*Se me graça fizesse este Papa de Roma!
Pois que ele os panos da mía reposte toma,
que, en, levass' el os cabos e dess'a min a soma;
mais, doutra guisa me foi vende-la galdrapa.*

*Quisera en assi ora deste noso Papa
que me talhase melhor aquesta capa.*

Os dous fracasos co Papa, sobre todo o do “fecho do Imperio”,
alporizaron a don Afonso, que descarregou escontra do Prelado santi-
agués a rechineira: pediulle un pleito-homenaxe, sen precedentes;
quixo impedirle que nomease Pertigueiro Maor da Terra de San-
tiago, púxose, máis aínda, da parte dos burgueses contra el, quixo
privalo dos dereitos dos portos e das terras do señorío.

Nicolás III saíu á defensa do Arcebispo o 13 de febreiro do 1278,
cunha faterna de termos arrufados, pouco dada na linguaxe diplo-
mática, que revela a qué punto chegara a disconformidade antre El-
Rei e o Vaticano.

“Grande ansiedade apoderouse do noso ánimo diante as faladu-
rías espalladas nesta Sede Apostólica e diante as queixas do Arce-
bispo Compostelán; por elo sabemos que, en lugar de favorecelo a
el e á súa eirexa, que por respecto ao reverendo Corpo de Santiago
é diña de veneración en tódolos países do mundo, persígueos, pro-
vócaos con aldraxes, os pomes con noxos, e trataas de arrepañarlles
as xurisdiccións e os dereitos e de maltraelo con bélicos arremete-
mentos”... “Que excusa poderías alegar, se o teu rexio ánimo, mo-
vido pola ira se arrisca a feitos taes, como o de mandar ao teu fillo,
cun forte exército, contra o dito Arcebispo e a súa Igrexa”.

El-Rei non retrocedeu; fíxose ca Pertigueiría da diócesis e nomeou administrador da Arquidiócesis, en 1281. O Arcebispo don Gonzalo fuxiu de España; Martiño IV negouse a nomear outro.

Felipe III de Francia aproveitou o ensexo pra facer á Igrexa de Compostela os favores que don Afonso non lle daba. Don Sancho na súa revolta contra o pai percorreu atraer aos galegos, logrou que fixesen irmandade carón seu e fixo reconto dos malfeitos que encontra deles se fixeran, sobre todo “por razón del manerino”, “...por estas cosas sobredichas que eran pobres, et que se hermó la terra, et que iban a morar a Portugal et a otros logares fuera de mío señorío”.

TEMAS GALEGOS NA POESÍA DE AFONSO X

A penuria de localizacións galegas nas “Cantigas” é somellante á de documentos da curia rexia endereitados a Galicia. Dos trescentos sesenta temas narrativos somentes sete son decraradamente situados en Galicia: Armenteira (22), Caldas de Reis (104), Lugo (77), O Viso (352), O Monte (317), “en terra de Santiago” (184), Ribeira (304).

Nalgúns relatos de difusión universal que eiquí tamén foron afincados, non se decara onde teñen lugar os feitos, poñamos por caso nas cantigas 94 e 103. Aparte os “grandes miragres” do camiño da peregrinación (26 e 175) outros dánse, como xa dixemos, en mingua da romaría a Compostela: 218, 253, 268, 278.

Na poesía profana fixo cantigas de burlas nas que xogan personaxes galegos como Pero d’Ambroa, Joan Airas de Santiago, don Mendo de Candarey, Juan Rodríguez, Pero da Ponte, Afonso de Cotón, mestre Joan, un Peza, Pero Sarmento, García Pérez, a soada María Balteira e o enigmático, cicáis colectivo, Pero Galego.

GALEGOS E PORTUGUESES NA CORTE AFONSÍ

Fernando III legara ao seu fillo unha corte literaria na que trovadores e xogares galegos foran agarimados, e preferidos aos que chegaban das terras de Occitania. É ben sabido —lémbrese o estudo de Bertoni— que Afonso X non mantivo esta predilección, e que dou meirande valimento aos que chegaban dende a outra banda dos Pirineos. As propias formas tradicionais foron preteridas —don Afonso deixou unha soia “cantiga de amigo”— e os vellos segreles tiveron que sufrir as alpurnas do monarca que, eso sí, gostaba das cantigas de burlas e respondía con fartura ao “e queremos rir” dos personaxes do andróceo palatino.

Noustante eran moitos e moi soados os galegos que cantaban carón del. Téñoos enumerados deste xeito: alí estaban Fernán Frojaz; Fernán García Esgaravuña, que lidaba con Martín Gil, tan leal sempre a don Afonso; Fernán Pérez de Seabra, afeito ás formas innovadoras; García Pérez Sarmiento, que foi merino de Galicia, casado cunha irmá de Chariño, e cicáis poidera identificarse co chamado “el de los libros” no séquito de Sancho IV; Joan García de Vilamaior, casado con outra irmá do Almirante, maordomo e privado do Rei Sabio; García Soares, irmán do que foi gabado como o mellor dos trovadores; Gil Pérez Conde, descreído, que se extrañou e que tomou parte nas campañas de Andalucía; o santiagués Joan Vaasquiz de Calaveira, que tivo amores ca famosísima soldadeira María “Leve” e tensoou cos outros segreles; cicáis Nuno Pérez Sandeso; o crego Per Amigo de Sevilla; Pero García, burgalés, de moito talento parodístico; outro Pero García, o “de Ambroa”; Gómez Barroso, cabaleiro principal que fora favorecido no “Repartimiento de Sevilla”; Roi Martínez do Casal, que andivo na guerra de Granada; Vasco Gil, clérigo, como el intervira xa nas campañas de San Fernando e recibira os seus favores no reparto das terras, dialogou con don Afonso; Vasco Pérez Pardal, que se sumaba aos escarños de El-Rei contra don Ansur e axuntouse aos mouros na rebelión do 1262; os irmáns Eans Mariño, cultivados membros da nobreza galega; e tres dos máis outos poetas dos Cancioneiros: Pay Gómez Chariño, Johan Airas e Airas Nunes, do que sabemos a presenza no traballo das “Cantigas de Santa María”, pois consta o seu nome na cantiga 223 do códice escurialense I. b. 2 (E).

Segreles galegos eran Pero da Ponte, que fixera o planto da dona Beatriz e que recibira logo os denostos do fillo; Joan Baveca e o seu contradictor Juião Bolseiro, que estivo ao servizo de don Rodríguez Tenorio, e Lourenzo, o músico vello.

E aínda se documentan outros cantores de obra descoñecida: Ponz, Pedro Bodiño, Martín, Joan de Cerecinos, Fernán Díaz de Escallo...

Antre os portugueses, sería o máis achegado a don Afonso, anque non o máis constante, Gonzalo Eans do Vinhal, amigo dende a mocidade, compañeiro de campañas, ferido en Granada, denostador de don Enrique, presente nos escarños cortesáns; Joan Soares Coelho, outra das figuras sobranceiras da escola, residíu na Corte de Castela dende o 1250 ao 1279 e tivo moito papel nas liortas de mal-dizer fronte a trovadores e xograres, suscitando o preito das “amas e tecedeadas”; Joan Peres de Avoim, privado e Alférez Maior de Afonso III de Portugal, “partidor” na custión dos lindeiros (1264) e na entrega

dos castelos e que foi testigo na maldición contra o Infante don Sancho; Afonso Meendez de Beesteiros, que acompañou as expedicións, antre o 1260 e o 1268; Airas Peres Vuiturom, que traballaba as formas burlescas; Fernam Velho, morador na corte cando o grande alpurnar da galega María Balteira, soldadeira e diplomática, rameira e romeira...

O mestre Cotarelo Valledor ten feito notar que tamén era moi sinalada a presenza de señores galegos nas cortes de don Fernando e de don Afonso, e que repartiran antre eles dinidades e beneficios. Ademáis dos trovadores xa enumerados, compre citar ao mestre de Santiago Pelay Pérez Correa, Meendo Pérez, sobriño de Lorenzo Suárez Gallinato; Rodrigo Gómez de Traba, Andrés Fernández de Castro, Nuno Fernández, Garcí Pérez de Ambía, Fernán Rodríguez de Castro, Fernán Yáñez, Domingo Roiz, Joan e Gonzalo González, Arias Gonzalo, Martín Pérez, Rodrigo Gómez, Pero Magro, Arias Gago, Pay de Mora, Pero Espiga, Gonzalo Caamaño, Martín Chapela...

O USO DO GALEGO POR AFONSO X

El-Rei Afonso escribe nunha corte que é unha babel lingüística. Acouga a meirande parte do tempo en terras de Castela (Burgos, Toledo) ou nas cidades da grande e recente reconquista (Sevilla, Murcia), onde as xentes falan castelán, a lingua que el elixe, levado pola predilección en favor do romance, pra a historia, as leises e a ciencia, e como expresión documental fronte ao latín, que siguen cultivando os "clers" letrados. Os homes de saber da curia científica tamén o empregan, salvo os moi escolleitos árabes e xudeos, que tamén as súas falas resoaban de cote carón seu. Provenzáis, cataláns, xentes de "langue d'oïl", alemáns, moitos deles da familia real, falaban nos propios idiomas e cantaban neles, sobre todo occitanos, que eran famosos troveiros moitos deles.

El-Rei adprendera o galego no fogar dos seus aios, e cicáis en Galicia, se eiquí foi criado, e seguiría falándoo nos pazos dos seus pais, pois, sen dúbida, neles era "lingua de corte". Os moitísimos galegos e portugueses que atopamos na súa casa manterían o emprego cotián. No seu entorno entendíase e cultivábase, deica o punto de que hastra os troveiros de fora, como Bonifacio Calvo, adoptábanno pra os seus cantares. Nin as "Cantigas de Santa María" nin as burlas de El-Rei ían dirixidas aos lonxanos "galegos de Galicia" senón a tódolos cortesáns dunha curia rexia que non tivera asento nin presenza na Terra de onde viña o patrimonio espiritual de aquel

idioma. E vemos cómo se comproba unha fonda intercomunicación con eles: rin, gostan, prestan atención, negan... compre atraelos cando alonxan o seu interés, están sempre presentes e mesmo cicáis activos, se, como somella posíbel, coreaban os refráns.

O galego impoñíase, fora de fronteiras, como o provenzal e o toscano, en canto era unha "lingua lírica e narrativa", mais de certo non tiña o feitío dun falar poético arbitrario nin dunha "koiné" de minorías intelectuáis, senón un medio de comunicación, a un tempo culto e popular, con "topoi" e con estereotipos de escola, mais tamén cunha froitosa, riquísima oralidade, familiar e inmediata nos diálogos e nas descripcións, chea de locucións, de modismos e de xiros, esmaltada polas fórmulas afectivas e polos "verbos antigos", polos apóstrofes e as frases interxectivas. A cercanía ao latín, a somellanza cas formas mozárabes... engadíanlle o atraemento do arcaico. Xogoral, lene, dúctil pra o canto, tiña unha métrica codificada, con fartura de recursos; compárese a riquísima das "Cantigas" afonsíes ca probe e monótona que ofrecen, en contraste, Berceo ou Gautier de Coincy. E, ao mesmo tempo, abría perspectivas aos máis variados xogos rítmicos e melódicos.

Non é mester, pois, vagar en percura de hipótesis xustificativas da elección da lingua galega. Na corte de don Afonso era natural cantar na fala lírica do prego e do amor, dos bailados, das refendas e tamén das rexoubas cortesáns.

A paradoxa está en que El-Rei se dirixira aos galegos en castelán. Xa o fixera o seu pai. Eso tiña un senso moi distinto. A lingua de Castela era, como xa dixemos, a que substituíu ao latín, xa oficialmente, pra a redacción dos documentos e na escola de tradutores e de compiladores pra a expresión romance, en "vulgar e plano lenguaje" da erudición, coméndolle o terreo á expresión clásica, deica entón "hierática".

A de Afonso X é obra cumial no decorrer das letras galegas. Non, certamente, primitiva, nin dun incerto abrente, senón da maturidade dunha escola poética. Non é somentes o ben de temas e o contraste de formas o que acuña o seu valor "clásico", senón tamén axuste da expresión á versión aquecida dos sentimentos, das ideas, do refrexo das situacións, dos estados de ánimo, das paixóns, da sensibilidade...

A Real Academia Gallega adícalle a conmemoración anual que é un chamamento ás xentes pra que se acheguen aos escritos sobranceiros de ontes e de hoxe, pro, tamén, pra que traballen, tendo conciencia do que é o legado dos devanceiros e a obriga de man-

telo vivo e de erguer sobor del, como alicerce, os novos moimentos da fala. E de poder gozalo, coñecéndoo de cheo.

Esta escolma de El-Rei Sabio, a primeira que se fai en Galicia, quer comprir, dentro da súa sinxeleza, os fins, no "Día das Letras Galegas" do ano 1980.

OBSERVACIÓNS

1. A escolma abrangue un curto feixe de cantigas. No cancionero marial escollimos as sete que teñen localización galega ben manifesta; dúas de tema universal que tamén se contan, aínda hoxe, na nosa literatura oral; dúas dos "grandes miragres" da pelerinaxe a Santiago de Compostela. No "de escarño e maldicer", sete que fan referencia a persoaxes avencellados a Galicia.

2. Damos, con moi lixeiras modificacións, as transcripcions de Mettmann das "Cantigas de Santa María", polo códice E, sen indicacións críticas nin variantes, e as de Rodrigues Lapa pra os cantares de escarño.

3. Respective ás diferencias que se atopan antre a lingua das cantigas profanas e as relixiosas, non pode esquecerse que a compilación marial foi feita no tempo de Afonso X, e con mentes de escribir en galego; en troques a colleita dos cancioneros profanos é tardía, suscitada en boa parte por un portugués, o Conde de Barcelos, no século XIV, e transcrita, nos apógrafos, na Roma do XVI e por italianos alleos á nosa fala.

4. Na lectura deben pronunciarse como o *xe* da actual ortografía galega as grafías *ge*, *xe*; como *ñ*, a *nn* dobre e tamén *ny*. A *ch* ten o valor actual. Na fala da época diferenciábanse a *ss* de "passarinha" e a *s* de "rosa". Empregamos un acento diacrítico pra diferenciar o *í*, ou mesmo o *ý*, determinativo, do copulativo.

5. Pola índole mesma deste libriño se non requiren nel notas bibliográficas. Os lectores poden atopar amplias referencias no "item" Alfonso X da "Grande Enciclopedia Gallega"; no volume "The poetry of Afonso X" de Joseph Snow, da serie "Research Bibliographies and checklists", Londres-Valencia, 1977, e no tomo de estudos da recente edición monumental do Códice Rico do Escorial, de Edilán, Madrid, 1979.

6. As transcripcions musicáis que incruimos son as feitas polo mestre Higinio Anglés, a quen se debe o mellor estudo das melodías do cancionero marial colleitado por orde do Rei Afonso e ca súa persoal intervención.

Este estudio se publica con el patrocinio de la Real Academia de Ciencias y Letras de Galicia, en el número 10 de la Revista de Estudios Gallegos, correspondiente al año 1914.

DAS "CANTIGAS DE SANTA MARÍA"

SETE MIRAGRES DE GALICIA

Este estudio se publica con el patrocinio de la Real Academia de Ciencias y Letras de Galicia, en el número 10 de la Revista de Estudios Gallegos, correspondiente al año 1914.

El estudio se publica con el patrocinio de la Real Academia de Ciencias y Letras de Galicia, en el número 10 de la Revista de Estudios Gallegos, correspondiente al año 1914.

El estudio se publica con el patrocinio de la Real Academia de Ciencias y Letras de Galicia, en el número 10 de la Revista de Estudios Gallegos, correspondiente al año 1914.

El estudio se publica con el patrocinio de la Real Academia de Ciencias y Letras de Galicia, en el número 10 de la Revista de Estudios Gallegos, correspondiente al año 1914.

... ..

... ..

CONCLUSIONES

... ..

DAS «GANTIGAS DE SANTA MARIA»
SEITZ MIRAGLES DE CALICIA

... ..

... ..

... ..

... ..

O LABREGO DEFENDIDO POLA VIRXE

Nesta cantiga o feito pasa en Armenteira; en troques non leva indicación de lugar a 103, que no mosteiro pontevedrés ten unha das súas moitas localizacións.

Pondérase o sucedido na 22 como "...un miragre... que Ela fez grande" e dáse como coetáneo ca fórmula "nos días meus" que, por outra parte, reafirma a participación de El-Rei no relato.

É unha das vintecatros que levan aparelada unha síntese en castelán, coetánea, a pé de páxina, no "Códice rico" escurialense: "Un caballero, por desamor que había deste labrador e por le fazer pesar, estando alimpiando un poco de mijo, mandó a sus omes que lo matasen... E quiso Santa María velle de tal manera que, de muchas lançadas e golpes que el caballero e sus omes le dieron, no'empedió ninguno".

O relato presenta á Virxe defendendo ao probe labrador Mateus, ferido pola inquina que un cabaleiro e os seus viláns soldados, "coteifés", tiñan contra o dono a quen servía. De feito é unha situación moi dada no medio galego e aínda en tempos máis achegados a nós, de que os aldeáns fosen as vítimas das xenreiras antre os señores. De outra banda, sería lóxico que os frades, tal que sucede en outros mosteiros, anotasen que o ceo protexía ás xentes vítimas dos señoríos laicáis, cos que de cote andaban en preitos.

O feito de que o protagonista faga voto de ir ao santuario de Rocamador e que fora "con outros romeus" non quer decir que Armenteira poida ser o Armentières francés. As xentes da nosa terra faguían máis longas pelerinaxes. Na cantiga 267 promete ir aló un cabaleiro de "antre Doir e Minno". Mesmo fora protexido polos reis e acadara moita sona. Os monxes bernardos espallaran eiquí o culto á Nosa Señora venerada na terra francesa que rega o Lot, tanto que en Melide temos unha capela que lle foi adicada e un lugar que leva o seu nome.

A melodía, casi silábica, é según Anglés "típica del repertorio alfonsino, de aire popular".

Esta é cómo Santa María guardóu a un lavrador que non morresse das feridas que lle dava un cavaleiro e seus omees.

5 *Mui gran poder á a Madre [de] Deus
de deffender e ampara-los seus.*

Gran poder á, ca seu Fillo llo deu,
en defender quen se chamar por seu;
e dest' un miragre vos diréi eu
que ela fez grande nos días meus.
10 *Mui gran poder á a Madre de Deus...*

En Armenteira foi un lavrador,
que un cavaleiro, por desamor
mui grande que aví a seu sennor,
foi polo matar, per nome Matéus.
15 *Mui gran poder [á] a Madre de Deus...*

E ú víu seu millo debullar
na eira, mandóulli lançadas dar;
mas él começóu a Madr' a chamar
do que na cruz mataron os judéus.
20 *Mui gran poder á a Madre de Deus...*

Duas lançadas lle deu un peón,
mas non ll' entraron; e escantaçón
cuidóu que era o coteif, entón
máis bravo foi que Judas Macabéus.
25 *Mui gran poder á a Madre de Deus...*

Entón a ssa azcúa lle lançóu
e feríu-o, pero nono chagóu;
ca él a Santa María chamóu:
"Sennor, val-me como vales os teus,
30 *Mui gran poder á a Madre de Deus...*

E non moira, ca non merecí mal."
Eles, pois viron o miragr' atal
que fez a Reynna esperital,
creveron ben, que ant' eran encréus.
35 *Mui gran poder á a Madre de Deus...*

E filláron-sse log' a repentir
e ao lavrador perdón pedir,
e déron-l'alg'; e él punnou de ss' ir
a Rocamador con outros roméus.
40 Mui gran poder á a Madre de Deus...

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo un cavaleiro quería matar un ome por desamor que avía con seu sennor.
Cómo o feriron das azcoas e non entraron en él por que chamou Sancta Maria.
Cómo lli lançou a azcoã o cavaleiro e non lle entróu por que chamou Sancta
María.

Cómo sse repentiron e rogaron o lavrador que os perdōasse.

Cómo lli todos deron de seos dineyros con que foss'a Rocamador.

Cómo entróu na eigreja de Rocamador con outros roméus.

A¹⁰ A¹⁰ || b¹⁰ : b¹⁰ | b¹⁰ a¹⁰ :
 α β || β β | α β :

To, 22, f. 31 d-32 a

E₂, 22, f. 34 a-b

E₁, 22, f. 47 d-48 a

Mui gran po - der á a Ma - dre de
 Deus de def - fen - der et am - pa - ral - os
 seus. Gran po - der á, ca sseu Fi - llo ll'o deu,
 en def - fen - der quen se cha - mar' por seu;
 et d'est' un mi - ra - gre vos di - rei eu,
 que e - la fez, gran - de, nos di - as meus.

A TOLLEITA DE LUGO

Nárrase na cantiga 77 cómo sandóu unha muller tolleita na eirexa de Lugo, onde se axuntan dous cultos fondamente enraigados na relixiosidade galega: o marial e o eucarístico. Pon bo coidado o redactor en nos decir que foi un milagre certo e que non houbo engano: “e non traxeito”. Se no santuario se levaba un rexisto cas “Legenda”, a noticia podería vir de él, pois nunha doación do 1112 consta a sona dous milagres: “...ad honorem precelse Regine Dömine Marie Virginis cuius sacre reliquie et venerandum nomem lucensem incolunt urbi ubi a Deo crebra miracula mirabiliter atque innumera assidua fiunt...”.

É un favor da “Virxe dos Ollos Grandes”, advocación que somella aludir a unha frase da “Salve Regina”, tan nosa, invocada en diplomas medievais como o da Rainha dona Urraca do 1107, onde lembra que de neno ofreceulle ao que logo sería Afonso VII o Emperador: “Quem altario iam dicte domina Marie oblatum obtulit”. Vázquez Saco adicóu amprio estudo ao tema.

O refrán da cantiga contería unha alusión moi concreta á belida imaxe trecentista que sigue venerándose na Sede lucense, cando di: “Da que Deus mamóu leite do seu peito...”. Non é a única que se refire ao leite da Virxe. Podemos atopar o mesmo motivo en outras (46, 64, 93, 420...). Convén anotar que a iconografía ven da eirexa oriental, que os primeiros exemplares da “Panagia Galaktotrophusa” son dos séculos X e XI, e que logo, xustamente nos tempos de don Afonso e de don Jaume, escomenza a representarse nos miniados e nas tallas. As aparicións e dons da Virxe aos seus santos devotos, como San Bernardo, dan azo a que fosen chamados “colactáneos” de Cristo. Polo que di ás relias do “santo leite”, teñen a súa orixe ou na greda do chan da cova de Belén ou no óleo destilado polos iconos, como o de Saydnaya, tema recollido en outra cantiga.

A melodía e o ritmo trocaico deste virelai, que somellan galegos, poden querer evocar a radicación do milagre “fremoso”, “grande e piadoso” da muller que se fixo levar no seu leite, “pequeno e estreito”, á eirexa de Lugo.

Esta é cómo Santa María guarecéu na ssa eigreja de Lugo
hũa moller que avía encolleitos os pees e as mãos.

*Da que Deus mamóu leite do seu peito,
non é maravilla de sãar contreito.*

5 Desto fez Santa María miragre fremoso
ena ssa eigreja'n Lugo, grand' e piadoso,
por hũa moller que avía tolleito
o máis de seu corp' e de mal encolleito.
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

10 Que ámba-las suas mãos assí s' encolleran,
que ben por cabo dos onbros todas se meteran,
e os calcannares ben en seu dereito
se meteron todos no corpo maltreito.
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

15 Pois viu que lle non prestaba nulla meezã,
tornóu-ss' a Santa María, a nobre Reia,
rogándo-lle que non catasse despeyto
se ll' ela fizera, mas a seu proveito
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

20 Parasse mentes en guisa que a guarecesse,
se non, que fezess' assí per que cedo morresse;
e logo se fezo levar a un leito
ant' a ssa ygreja, pequen' e estreito.
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

25 E ela alí jazendo fez mui bõa vida
trões que ll' ouve merçee a Sennor conprida
eno mes d' agosto, no día scolleito,
na ssa festa grande, como vos retreito
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

30 Será agora per mí. Ca en aquele día
se fez meter na eigreja de Santa María;
mais a Santa Virgen non ll'atogóu preyto,
mas tornóu-ll' o corpo todo escorreito.
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

35 Pero avêo-ll' atal que alí ú sãava,
 cada un nembro per sí mui de rig' estalava,
 ben come madeira mui seca de teito,
 quando ss' estendía o nervio odeito
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

40 O bisp' e toda a gente deante estando,
 veend' aquest' e oýnd' e derrijo chorando,
 viron que miragre foi e non trasgeito;
 porende loaron a Virgen a feito.
Da que Deus mamóu leite do seu peito...

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo Ihesu Christo mamóu leyte de peyto de Santa Maria.
 Cómo hũa moller era toda tolleyta e dos nervios encolleyta.
 Cómo se fez levar en seu leyto a a eygreja de Santa Maria.
 Cómo a poseron ant'o altar de Sancta María en seu leyto.
 Cómo Sancta Maria a guarecéu estand'i o bispo e toda a gente.
 Cómo loaron todos muyto a Santa Maria por end.

BRUXERÍA E MIRAGRE EN CALDAS DE REIS

Nesta cantiga axúntanse o amor, o sortilexio sacrílego e a testemuña eucarística. É unha das catro que conteñen exempros da "presencia real", encontra das herexías que a negaran dende Berenguer de Tours aos cátaros e albixenses. Das outras tres cantigas referentes ao "Corpo de Deus", dúas contan miragres da Sagra Forma posta nunha abellariza, a outra acolle un miragre alemán parello ao noso do Cebreiro. Somentes nos "Diálogos" de Cesáreo de Heisterbach pódense atopar sesenta e sete refendas sobre estes temas. Dos camiños que estes relatos colleron pra chegar deica a corte de El-Rei Sabio ten escrito, con moita sabencia, Ferreiro Alemparte.

Non podemos esquecer que en Galicia inzou o culto eucarístico cedo e moi fondo, cun foco no Lugo medieval e un apego sinificado mesmo na escolla do Grial pra o escudo.

A redacción destas cantigas andarás perto da data en que Urbán IV fai a institución da festa do "Corpus" (1264) que antre nós acadaría tanto fervor popular.

Conta esta cantiga que a barragá dun escudeirón colléu grande pesar ao ver que o seu home casara con outra. Tomou consello cas veciñas e déronlle o xeito pra se facer de novo co amor perdido, por artes de meigaría, traendo na touca a Hostia, collida coma quen vai a comungar. Fíxoo e a Forma escomenzou a sangrar... Arrepentiuse do sacrílexo e meteuse nun convento.

O tema xurde noutras colleitas de miragres. Os panos tinxidos co sangue son venerados en moitos santuarios: Münstair, Daroca, Alcalá, Vallés, Guadalupe, Girona...

Na histórica vila de Caldas de Reis non queda, en troques, ningunha lembranza. Á corte de El-Rei Sabio chegaría a noticia contada por algún personaxe galego.

Dentro do seu gregorianismo, a combinación rítmica da melodía do "vi-relai" lémbra-nos o canto galego. Como a da cantiga do monxe e a paxariña, que a precede, ofrece unha certa quebra da unidade antre a estrofa, cas súas mudanzas, e o refrán.

Esta é cómo Santa María fez aa moller que quería fa-
zer amadoiras a seu amigo con el Corpo de Jhesu-
Cristo e que o tragía na touca, que lle corresse sangui
da cabeça ata que o tiróu ende.

5 *Nunca ja pod' aa Virgen | o ome tal pesar fazer,
como quen ao seu Fillo, | Deus, cuida escarnecer.*

E o que o fazer cuida, | creed' aquesto por mí,
que aquel escarno todo | á de tornar sobre ssí.
E daquest' un gran miragre | vos diréi, que eu oý
10 que fezo Santa María; | oýde-mío a lezer:
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

Aquesto foi en Galiza, | non á y mui gran sazón,
que hũa ssa barragãa | ouve un escudeirón;
e por quantoss' él casara, | tan gran pesar ouv' entón,
15 que con [gran] coita ouvera | o siso end' a perder.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

E con gran pesar que ouve | foi seu consello buscar
enas outras sas vezias, | e atall llo foron dar:
que sol que ela podesse | hũa ostia furtar
20 das da eigreja, que logo | o podería aver,
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

f. 149v Pois que lle tal ben quería. | E ela toste, sen al,
foi-sse a hũa eigreja | da Virgen esperital,
que nas nossas grandes coitas | nos guarda senpre de mal,
25 e diss' entón que quería | logo comoñón prender.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

E o crérido sen arte | de a comungar cuidóu;
mais la ostia na boca | aquesta moller guardóu,
que per nehũa maneira | nona trocióu nen passóu,
30 e punnóu quanto máis pode | de sse dali log' erger.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

Pois que saýu da eigreja, | os dedos entón metéu
ena boca e tan toste | tiróu-a end' e odéu
a ostia ena touca; | e nada non atendéu,
35 ante sse foi muit' agynna | por provar est' e veer
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

- Se lle disseran verdade | ou se lle foran mentir
 aquelas que lle disseran | que lle farían viir
 log' a ela seu amigo | e ja máis nunca partir
 40 dela, se ja podería, | e de con ela viver.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...
- E entrant a hũa vila | que dizen Caldas de Rey,
 ond' aquesta moller era, | per com' end' eu aprés ey,
 avêo en mui gran cousa | que vos ora contaréy;
 45 ca lle viron pelas toucas | sangue vermello correr.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...
- E a gent' entón dizía, | quando aquel sangue víu:
 "Di, moller, qué foi aqesto, | ou quén te tan mal feríu?"
 E ela maravillada | foi tanto que est' oýu,
 50 assí que nunca lles soube | nihũa ren responder.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...
- E pos a mão nas toucas, | e sentíu e víu mui ben
 que era sangue caente, | e disse assí porén:
 "A mí non me feríu outre | senon queno mundo ten
 55 en seu poder, por gran erro | que me ll'eu fui merecer."
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...
- Entón contóu-lles o feito, | tremendo con gran pavor,
 todo como ll'avêera; | e deron porén loor
 todos a Santa María, | Madre de Nostro Sennor,
 60 e a seu Fillo bēeyto, | chorando con gran prazer.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...
- E a moller se tornóu log | à eigreja outra vez,
 e deitou-ss' ant' a omagen | e disse: "Sennor de prez,
 non cates a meu pecado | que mi o demo fazer fez."
 65 E log' a un mōesteiro | se tornóu monja meter.
Nunca ja pod' aa Virgen | ome tal pesar fazer...

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo un escudeiro se casóu e sa barragãa ouve gran pesar por en.
 Cómo demandóu a sas vezias cómo fezéss amadoyras a seu amigo.
 Cómo foi comungar e furtóu e Corpo Christi na boca e atôo no cabo da touca.
 Cómo ela yndo pela rúa vironlli correr sangui vivo pelas toucas.
 Cómo mostróu o Corpo Christi a a gente e lliis contóu todo o feito.
 Cómo sse repentiou muito è se metéu monja en un mōesteiro.

*A*¹¹ *A*¹¹ || *δ*¹² : *δ*¹³ | *δ*¹¹ *a*¹¹ :
α *β* || *γ* : *γ'* | *α* *β* :

*E*₂, 77, f. 113 *o-d*
*E*₁, 77, f. 94 *o-d*

Da que *Deus* *ma-mou* [*o*]¹⁾ *lei-te* *do* *seu* *pei-to*

non *é* *ma-ra-vi-lla* *de* *sã-ar* *con-trei-to*. *D'es-to* *fez* *San-*

ta *Ma-ri-a* *mi-ra-gre* *fre-mo-so* *en* *a* *sa* *y-grej'* *en* *Lu-go,*

grand'e *pi-a-do-so*, *por* *hũ-a* *mo-ller* *que* *a-vi-a* *to-*

llel-to *o* *mais* *de* *seu* *corp'* *e* *de* *mal* *en-co-llel-to*.

UNHA CESÁREA ACCIDENTAL

O feito sitúase “en terra de Santiago, en un lugar montannoso”. A referencia pódese interpretar tanto como alusión a Galicia, “terra Beati Jacobi”, como á xurisdicción señoreada polos preladados da vila sagra ou tamén ás súas cercanías. Responde ao topos da fecundidade da muller galega o pormenor de que a protagonista “era preñn ameude”, anque, malpocada, nunca lle vivían os fillos.

O feito narrado é, de certo, extraordinario: unha cesárea de ventura producida pola cuitelada que matara á nai nunha liorta onde feriran ao marido. A criatura vive mercé ao amparo da Virxe a quen a muller a encomendara no anceo de lograla.

Debe suporse unha fonte oral pra o relato. Algún dos cortesáns galegos tería contado cómo Santa María “guardóu o menño que l'encomendóu sa madre quando o tragia no ventre e saíu o moço pela ferida” (Cod. T.).

Anglés fixo notar o carácter excepcional da melodía desta cantiga, que ten unha feitura musical que se non dá en ningunha outra. O insine musicólogo comparouna con algunha canción popular catalana; poderían tamén atoparse paralelos galegos.

Esta é cómo Santa María guardóu un menyo quell en-
comẽdóu sa madre quando o tragía no ventre e mata-
ron a madre e sayu o moço pela ferida.

5 *A Madre de Deus | tant' á en ssi gran vertude,
per que aos seus | acorre e dá saúde.*

E de tal razón com'êsta | un miragre mui fremoso
vos diréi que fez a Virgen, | Madre do Rei poderoso,
10 en terra de Santiago, | en un logar montannoso,
hũa moller morava | que era prenn' ameúde

A Madre de Deus...

De seu marido; mais ela, | polas ssas pecadillas,
quantos lles nunca nacían, | así fillos come fillas,
15 todos lle morrián logo; | mais das súas maravillas,
mostróu y Santa María, | que sóbrelos seus recude.

A Madre de Deus...

Ela con pavor daquesto, | o de que era prennada
encomendóu aa Virgen, | a Madre de Deus onrada,
20 que ela que a guardasse | que non foss' acojõada,
dizendo: "Dá-me meu fillo, | que ben a viver m'ajude."

A Madre de Deus...

Ela aquesto fazendo, | o demo chẽo d' enveja
aguisóu que seu marido | ouve con outros peleja,
e déron-ll' hũa ferida | pelos peitos tan sobeja
25 que morréu, ca así faze | quen non á quenno escude.

A Madre de Deus...

Ela que víu o marido | a que chagavan de morte,
fósse-lle deitar de suso; | e déron-ll' entón tan forte
ferida pelo costado | que morréu, tal foi sa sorte.
30 Mais o fillo pela chaga | sayu, que mester engrude

A Madre de Deus...

Avía pera ssa chaga | que na face lle ficara
que ll' o cuitelo fezera | que a ssa madre matara.
Mais quisó Santa María, | a que o encomendara
35 sa madre, que non morresse | nen foss' él en ataúde.

A Madre de Deus...

Ante quisó que vivesse | e crecess' e se criasse,
e sempre reconnocesse | a Virgen e a loasse,
e o sinal parecesse | da chaga, per que provasse
40 este feito e que sempre | om' en ssa loor estude.
A Madre de Deus...

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo hũa moller prêne rogava Sancta María que lli dés fillo que lli vivés.
Cómo seu marido pelejava con outros e ela sayu rascándosese.
Cómo a bõa mollar se deytóu sobre seu marido por que o non matassen.
Cómo un traedor a firiu d'un cuytelo pelo costado e morréu logo.
Cómo lli sacaron o fillo pela ferida vivo por prazer de Sancta María.
Cómo o fillo da bõa moller crecéu e loóu sempre Sancta María e nós a loemos.

A⁵ B⁷ A⁵ B⁷ | n⁷ c⁷ : n⁷ c⁷ | n⁷ c⁷ n⁷ d⁷ |
 a β γ δ | ε δ : ε δ | ε' ζ γ' δ'

E₂, 184, f. 242 c

E₁, 184, f. 172 a-b

A Ma-dre de Deus tant' á en ssi gran ver -
 tu - de, per que a - os seus a - cor - re et dá sa -
 u - de. E de tal ra - zon com' es - ta un mi -
 ra - gre mui fre - mo - so vos di - rei, que fez a Vir - gen Ma - dre
 do Rei po - de - ro - so en ter - ra de San - ti - a - go, en un
 lo - gar mon - ta - nno - so, hu hũ - a mo - ller mo - ra - va que e -
 raprenn' a - me - u - de. A Ma - dre de Deus tant' á en si gran

NOSA SEÑORA DE RIBELA QUER ACEITE DO BO

A cantiga 304 danos conta dun feito cotián na hermiada de Santa María de Ribela. Tense suposto unha localización lucense. Ribelas hainas dabondo en aquelas terras: Pantón, Saviñao, Trabada, Abadín, Cospeito, Foz... Outras atópanse na Coruña: Abegondo, Coristanco, Laracha. En Ourense hai unha, perto de Maceda. Parece mellor percurar un lugar onde houbera un mosteiro e que responda aos pormenores que a mesma cantiga, prolixamente, nos ofrece, que non coinciden cos dos demais lugares, nin tan siquera co que está situado na bisbarra onde se supón estivo El-Rei, sendo neno. Non está moi lonxe dela Santa María do Mosteiro de Ribeira, en Xinzo de Limia, un dos termos doados por Ordoño II ao pai de San Rosendo. Foi, como di a cantiga, mosteiro de monxes bieitos e deixou de sélo, por un privilexio de Afonso IX, confirmado por San Fernando, no 1232, pasando a depender de Celanova, como priorato. Todo encaixa cos datos do texto.

Somella vir de fonte oral e sorprende a excepcional e rigurosa información histórica sobre a supresión, producida no tempo do abó de don Afonso X e refrendada polo seu pai, e máis aínda a anotación de que soio quedaba a eirexa, e que tiña cinco altares. Anque poidera ben refrexar unha lembranza de neno, a noticia que desenvolve a cantiga, dun xeito breve e sinxelo, poidera vir dos seus aios, que tiñan por alá facenda. Mais tamén compre coidar que a trouxese algún outro personaxe da corte literaria. Un importante e desvergoñado segrel galego, Roi Paes de Ribela, deixounos o legado de vinteunha cantigas nos cancioneiros. Puido ser ele o que viñese co conto.

A vertude que se amostraba na eirexa do antigo mosteiro era a de que non podía arder nas lámparas máis que aceite de oliva "mui limp'e mui esmerado"; o de liñaza que ardía noutras partes, alí apagábase deseguida. Tamén nas lampadas da Catedral de Santiago compría queimar aceites aromáticos. O que non sabemos é si se apagaba sempre o olio barato.

O feito está contado, con metro longo, paroxítono, en cinco estrofas de catro versos, o derradeiro aconsonantado co dístico monorrímo do refrán. A melodía, según Anglés, cicáís sexa nova, anque ten un posible sustrato popular.

Esta é como Santa Maria de Ribela non quer que arça outr' oyo ant' o seu altar senon d' olivas que seja ben claro e muit' esmerado.

*Aquela en que Deus carne | prendeu e nos deu por lume,
5 das cousas limpias se paga^o | sempre, tal é seu costume.*

E desto mostrou miragre | a Virgen Santa Maria
grand' en hũa ssa eigreja, | e demostra cada dia,
en un' aldea que nome | á Ribela, ú soya
aver ben d' antiguedade | un mõeiteir' a costume
10 *Aquela en que Deus carne | prendeu e nos deu por lume...*

D' ordin de San Bêeito. | E ora chus da eigreja
non ficou, que é da Virgen | que sempre bêeita seja,
en que á ben cinc' altares, | ú gran vertude sobeja
mostra Deus no que é dela: | Ca non pod' ý arder lume
15 *Aquela en que Deus carne | prendeu e nos deu por lume...*

D' outr' oyo senon d' olivas | mui linpi' e muit' esmerado;
ca macar ard' ant' os outros | de linaça, sol pensado
non é que ant' o da Virgen | arça; e est' é provado
muitas vezes eno ano, | é áno ja por costume.
20 *Aquela en que Deus carne | prendeu e nos deu por lume...*

Ca o provan ameude | cavaleiros, lavradores,
clerigos, monges e frades | descalços, preegadores;
ca pero ý acenderon | outros oyo ardedores,
atan toste se matavan, | que sol non deitavan lume.
25 *Aquela en que Deus carne | prendeu e nos deu por lume...*

E porend' os dessa terra | non ousan seer ousados
d' outr' oyo ali que[i]maren, | ca saen por denodados
ende cada que o provan, | e por esto son tornados
a queimar oyo d' oliva | nas lampadas por costume.
30 *Aquela en que Deus carne | prendeu e nos deu por lume...*

N⁷ A⁷ N⁷ A⁷ || n⁷ b⁷ : n⁷ b⁷ | n⁷ b⁷ n⁷ a⁷ :
α β α β' | γ β : γ β' | α β α β' :

E₁, 304, f. 271 b-c

A-que - ta en que Deus car-ne prende et nos
 deu por tu - me, das cou-sas lim-pias se pa-ga sem-pre; tal é
 seu cos-tu - me. E d'es - to mos-trou mi - ra-gre a Vir - gen San-
 ta Ma - ri - a, grand'en hũ-a ssa ei - gre-ja, et de - mostra
 ca-da di - a, en un' al-de - a que no-me á Ri -
 be-la, u so - y - a a-ver bea d'an-ti-gue - da-de un mō -
 es-teir' a cos - tu - me. A-que - ta en que Deus car-ne

DO ESCUDEIRO ARREITADO

Non é doado asinalar cál será esta Santa María do Monte, antre as da Galicia que teñen este topónimo ou que “en logar alto” están e fan festa a mediados do mes de agosto. Poderíamos escoller, antre as parroquias que o levan adicadas a Nosa Señora, as lucenses de Castroverde, Triacastela e Guntín (Monte da Meda), ou nas moitas hermiñas ergueitas noutros lugares chamados dese xeito e que non son parroquias i en montes con outro apelativo como o Faro de Chantada onde Xohán de Requeixo puxo as escenas das súas “cantigas de amigo”.

Na refenda afonsí atopamos ese contraste de piedade e de festa, de relixiosidade e de erotismo que nos amosra a nosa poesía medieval “de santuarios” e que inda perdura hoxe nas romarías aldeáns.

No breve ensaio que adiquei ao tema, lembraba, a par desta cantiga, de ambiente valleinclanescos, unha descripción que se atopa noutra, a 351, que refrexa un parello ambiente festeiro, nun santuario galego:

En a ssa festa d' agosto, muy gran gente ven alí,
por oir total-as oras et é costum' assí
que tragen í pan e viõ en carretas, et ben í
o dan, por seu amor d' ela a quen o quer receber.
Ond' aveo, non ha muito tempo que ss' í ajuntou
gran gent' e aquela festa e cada uun puñou
en fazer grand' alegría: quen soube luitar, luitou,
e quen soube chacotares boos, í os foi dizer,
outros ar corrían vacas que fazían pois matar
que cozían en caldeiras grandes e íanas dar
a probes que as comessen...

A cantiga que traemos a esta escolma non refire unha gracia senón un castigo. O que recibe o escudeiro rixoso que ve unha moza, préndase dela, quer forzala, persíguela deica a eirexa e, como a xente lle pechara a entrada, comenzou a couces e quedou tolleito e sen siso, a pedir polas portas.

Non somentes as colleitas de “exempla”, senón os mariales, recollen narracións de castigos. Nas propias cantigas afonsíes atopamos temas desta xenia en trinta miragres; pola meirande parte van seguidas dunha misericordiosa perdoanza.

Respondendo ao ambiente festeiro en que se desenvolven os feitos e ao movemento axitado da acción, a melodía é unha “tonada popular”, a métrica zejelesca percura, cun ritmo trocaico combinando co binario, un aire xogoral e levián, alternando versos endecasílabos con pes quebrados, de acento oxítono salvo o segundo do refrán máis acougado.

Como Santa María se vingou do escudeiro que deu couce
na porta da ssa eigreja.

*Mal ss' á end' achar
quen quiser desonrrar Santa Maria.*

- 5 Como s'achou, non á y mui gran sazón,
en Galiza un escudeiraz peón
que quis mui felón
brita-la eigreja con felonía.
[M]al ss' á end' achar...
- 10 Santa Maria a hermidá nom' á
do Monte, porque en logar alt' está;
e foron alá
de gentes entón mui gran romaría
[M]al ss' á end' achar...
- 15 [En hũa festa, per com' eu aprendí,
de meant' Agosto. E pois chegóu y
gran gent', e des í
começaron a tēer sa vigía.
Mal ss' á end' achar...]
- 20 O escudeyro que vos dixeu chegóu
e viu hũa moça, de que sse pagóu,
que forçar cuidóu;
mais ela per ren non llo consentía.
Mal ss' á end' achar...
- 25 E travando dela cuidou-a forçar;
mais proug' a Deus [e] nono pod' acabar,
ca foi-ll' escapar
e fogind' à eigreja sse collía.
Mal ss' á end' achar...
- 30 Aos braados a gente recodýu,
e a minya mercee lles pedíu
que daquel que víu
a quisessen guardar de ssa perfía.
Mal ss' á end' achar...

- 35 As gentes, temendo de lles viir mal,
foron sarra-las portas logo sen al,
e chamando: "Val,
Madre de Deus, ca mester nos sería."
Mal ss' á end' achar...
- 40 O escudeiro, tanto que víu fugir
a moça, leixou-sse depos ela ir
dizendo: "Guarir
non me podes, rapariga sandía."
Mal ss' á end' achar...
- 45 E quando as portas sarradas achóu,
per poucas que de sanna sandéu tornóu,
e logo juróu
que a couces toda-las britaría.
Mal ss' á end' achar...
- 50 Como era atrevudo e sandéu,
quis acabar aquilo que prometéu,
e o pe ergéu
e ena porta gran couce dar ýa.
Mal ss' á end' achar...
- 55 Mais avêo-ll' en como vos eu diréi:
britou-xe-ll' a perna, segund' apres' ey,
per prazer do Rey,
Fillo da Virgen, a que desprazýa.
Mal ss' á end' achar...
- 60 E d'al ll'avêo aynda muy peyor:
esmorecéu con coita e con door,
e Nostro Sennor
sen tod' aquest' a fala lle tollýa
Mal ss' á end' achar...
- 65 En tal guisa, que pois nunca disse ren
ergo "ai, Santa Maria." E des en
tolleít e sen sen
vivéu gran temp' e per portas pidía.
Mal ss' á end' achar...

N⁵ A¹⁰ || b¹¹ : b¹¹ | b⁵ a¹⁰ :
 α β || γ γ | α β :

To, 84, f. 107 c-d
 E₁, 317, f. 283 c-d

Mal ss'á end' a - char quen qui - ser des - on -
 rrar San - ta Ma - ri - a. Co - mo s'a - chou, non á y mui
 gran sa - zón, en Ga - li - za un es - cu - dei - raz pe - on que quis
 mui fe - lon bri - tal - a ei - gre - ja con fe - lo - ni - a.
 [M]al ss'á end' a - char... San - ta Ma - ri - a a her - mi - da nom á,
 do Mon - te, por que en lo - gar alt' es - ta; et fo - ron a - la
 de gen - tes en - ton mui gran ro - ma - ri - a. [M]al ss'á

SANTA MARÍA DO VISO SANDA UN AZOR

Dende Valmar a Mettmann identifícase esta Santa María do Viso ca parroquia galega, “que jaz en hũa altura”, na Peneda, en terras de Pontevedra, perto da foz do río Verdugo, antre o solar dos Soutomaior e o “Ulló”, señoreado no medioevo polo castelo de Luto.

Cabería, nembargantes, coidar en Viso do Alcor ou nos Visos de Toledo, de Córdoba. “O cabaleiro dono da ave curada pola Virxen servía ao Rei, exercendo no seu nome a xusticia, o azor dérallo outro señor ‘natural’ d’Estremadura”. Viaxóu do Viso a Touro (Toro). A visita ao santuario fíxoa “no tempo quand’as viñas vendimian”.

A carón das moitas cantigas que narran curacións e rexurdimentos de homes, mulleres e nenos, ésta cóntanos a curación dun azor. Como a “doneziña” da cantiga 354 ou a “muleta” da 178, eiquí é un animalíño de Deus o que recibe a benfeitoría da Nosa Señora: un azor que valía un tesouro: “Pillaba garças, e ãades e betouros...” e amostrara as súas habelencias diante do propio Rei. Enfermóu a ave cazadora, levouna o dono ao Viso; seguía doente, non quería comer, inchaba, andaba co pescozo torto, como se fose morrer axiña. Entón o cabaleiro fixo facer un azor de cera, un destes exvotos que con tantas figuras síguen oferecéndose nos nosos santuarios, repetindo formas xa usadas hai dous mil anos.

A Virxe, entón, atendeuno. O azor recobróu a saúde. As penas mudadas eran “atan ben cooradas que por ren non poderían taes pintar de pintura”.

Éste foi o “mui fremoso” miragre da Virxe do Viso.

Metro usual, de refenda, rimando o coarto verso da estrofa co refrán. Tonada moi belida, en ritmo binario.

Esta é como Santa Maria del Viso guaríu
ũu açor dun cavaleiro.

*Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura
e grandes, ca á vertude | do mui gran Deus sen mesura.*

- 5 Dest' un fremoso miragre | vos direi, se m'ascuitardes,
que fezo Santa María; | e se ý men*tes parades,
por mui grande o terredes | quant' en ele mais cuidardes,
e veredes com' a Virgen | á poder sobre natura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 10 Aquest' a un cavaleiro | conteceu que vassal' era
dun fi de rey, e por ele | fazia jostiça fera,
e que ãu açor mui bõo | hũa vegada lle dera
que fora dun cavaleiro | natural d'Estremadura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 15 Est' açor fillaxa garças | e ãades e betouros
e outras prições muitas; | e nen crisdhãos nen mouros
atal açor non avían, | e davan de seus tesouros
muito por el que llo *désse*. | Mas non avia en cura
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 20 O cavaleiro de dar-llo | nen sol por aver vende-lo;
mais avia voontade | d'ante seu sennor trage-lo,
porque mui mais d'outra cousa * | lle prazeria d'ave-lo
ante que o aver outre | ou perde-lo per ventura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 25 E el con el cada dia | muit' a ssa caça andava
e quantas aves podia | fillar, con ele fillava;
pero foron ben dous anos | que o açor non mudava,
e o cavaleiro avia | desto pesar e tristura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 30 E meteu muitos dieiros | en lle fazer meezyas,
que nulla ren non valveron; | pois no tempo quand' as vias
vendimian, foi-sse con ele | aa Sennor das Reynnas
a ssa eigreja do Viso, | que jaz en hũa altura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...

- 35 E quando chegou a Touro | ouv' outro gran *desconorto*
do açor, que non queria | comer e tal come morto
era, e o bic' ynchado | muito e o colo torto,
dizendo todos: "Mort' éste | se lle dous dias atura."
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 40 O cavaleiro de çera | fez log' hũa semellança
do açor e foi con ela, | avendo grand' esperança
ena Virgen groriosa | e creendo sen dultança
que seu açor lle daria | viv' e são sen laidura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 45 E foi-sse logo con ela | quanto pod' aa eigreja
da Virgen Santa Maria | que é bẽeita e seja,
que ll'amostrou essa noite | mui gran mercee sobeja,
ca tornou o açor são | e a el tolleu loucura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 50 E demais fez-ll' outra cousa, | que as penas que mudadas
ante aver non podera, | ouve-as logo deitadas
e meteu outras tan bõas | e atan ben cooradas,
que per ren non poderian | taes pintar de pintura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...
- 55 Esto fez Santa Maria, | Madre do que formou suso
os ceos maravillosos | e ar pos a terra juso,
que miragres mui fremosos | fez senpr', e á-o por uso,
por nos fazer ben c[re]entes | e guardar-nos de loucura.
Fremosos miragres mostra | a Madre da fremosura...

N^7 A^7 N^7 A^7 || n^7 b^7 : n^7 b^7 | n^7 b^7 n^7 a^7 :
 α β α γ || δ ϵ : δ ϵ' | α β α γ :

E₁, 352, f. 315 b-c

Fre - mo - sos mi - ra-gres mos-tra a Ma-dre da
 fre - mo - su - ra, et gran-des; ca á ver-tu-de do mul
 gran Deus sen me - su - ra. D'est'un fre-mo - so mi - ra-gro¹⁾
 vos di - rei, se m'as cui-tar - des, que fe - zo San - ta Ma -
 ri - a; et se y men - tes pa-rar - des, por mui gran-de
 o ter-re-des quant' en e-le mais cui - dar - des, et vo -
 re-des com'a Vir-gen á po-der so - bre na - tu - ra.

DOUS MIRAGRES UNIVERSAIS
QUE TAMEN TEÑEN LOCALIZACIÓN
GALEGA

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

DOUS MIRAGES UNIVERSAIS
QUE TAMEN TRINEN LOCALIZACION
GALGA

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
MUSIC LIBRARY

A MONXA REFUGÁ SUPRIDA PELA VIRXE

Esta leenda, de longo espallamento, está, tamén, afinçada na nosa Terra, en Compostela, no Convento de Santa Clara. A localización en Ciudad Real dun manuscrito de Lope foi tachada na impresión da obra. O tema da monxa fuxitiva do convento a quen a Nosa Señora salva da deshonra era grato a El-Rei pois nas Cantigas recolléu catro feitos somellantes: nésta e nas 55, 94 e 285. Eiquí a Virxe toma a figura da tesoureira que fuxe co seu amante; cando retorna sabe, abraíada, que ninguén a botou en falla.

O miragre figura contado, por primeira vez, antre os que recolléu no "Dialogus miraculorum" Cesáreo de Heisterbach, que o conta como acaecido facía poucos anos e dá xa o nome da monxa, Sor Beatriz. As vías do coñecimento das obras de Cesáreo por Afonso X foron asinaladas nos traballos de Ferreiro Alemparte. A leenda inzou axiña, entróu nos tres grandes mariales romances versificados: as "Cantigas", os "Miraglos" de Berceo e "Les Miracles de la Sainte Vierge" de Gautier de Coincy. Recolléronna Etienne de Besançon, as "Vies des Pères", Harold, J. Maior, Wright, Mielot, Isnard, Robert. A Beatriis e Gysbrecht é obra sobranceira na poesía flamenca do XV. En Polonia acolleuna como histórica Bzowio. Ven na colleita Adgar, nos "Miracoli della Madonna", e nos "Eximplis" cataláns.

Son moitas, importantes, as derivacións serodias, dende os séculos de ouro das letras casteláns. Refírenna Bernabé de Montalvo e Juan de Castajena. Na novela aparece en "Los Infelices Amantes" do "Quijote" de Avellaneda. Entra no teatro con "La buena guarda o la encomienda bien guardada" de Lope; o auto sacramental "La Abadesa del Cielo" de Vélez de Guevara, e "Sólo en Dios la confianza" de Rosete Niño.

O tema ten unha reviviscencia xeral dende o romantismo: "La Légende de soeur Béatrix" de Ch. Nodier (1837) traducida ao castelán no 1854; "Margarita la Tornera" de Zorrilla (1840); "Beatriz la portera" de Arolas; o drama de Fernández Shaw, con música de R. Chapí, do mesmo tiduo que a obra de Zorrilla... Corresponden á corrente simbolista: "Soeur Beatrice" de M. Maeterlinck (1900); "De Sproki van Beatriis" do holandés P. C. Boutens, e a versión dos irmáns Tharaud nos "Contes de la Vierge".

Antre os traballos sobre as orixens e o espallamento da leenda de Sor Beatriz destacan os de Gröber, Mussaffia, Cotarelo Valledor e Guiette.

A melodía desta cantiga tense gabado como tónica e pouco común. Pode vir do acervo popular.

Esta é cómo Santa María serviu en logar da monja que
sse foi do mōesteiro.

*De vergonna nos guardar
punna todavía*
5 *e de falir e d' errar
a Virgen María.*

E guárda-nos de falir
e ar quer-nos encobrir
quando en erro caemos;
10 des í faz-nos repentir
e a emenda viir
dos pecados que fazemos.
Dest' un miragre mostrar
en hũ' abadía

15 quis a Reynna sen par,
santa, que nos guía.
De vergonna nos guardar...

Hũa dona ouv' alí
que, per quant' eu aprendí,
20 era meninna fremosa;
demáis sabía assí
têr ssa orden, que ni-
hũa atán aguçosa
era d' í proveytar
25 quanto máis podía;
e porén lle foran dar
a tesourería.

De vergonna nos guardar...

Mai-lo demo, que prazer
30 non ouv' en, fez-lle querer
tal ben a un cavaleiro,
que lle non dava lezer,
tro en que lli fazer
que saýu do mōesteiro;
35 mas ant' ela foi leixar
chaves, que tragía
na cinta, ant' o altar
da en que criya.

De vergonna nos guardar...

- 40 "Ay, Madre de Deus", entón
diss' ela en ssa razón,
"léixo-vos est' encomenda,
e a vós de coraçón
m' acomend'." E foi-ss', e non
45 por ben fazer ssa fazenda,
con aquel que mui' amar
máis ca ssi sabía,
f. 136r e foi gran tempo durar
con él en folía.
50 *De verg[o]nna nos guardar...*

E o cavaleyro fez,
poi-la levóu dessa vez,
en ela fillos e fillas;
mais la Virgen de bon prez,
55 que nunca amóu sandez,
emostróu y maravillas,
que a vida estrāyar
lle fez que fazia,
por en sa claustra tornar,
60 ú ante vivía.
De vergonna nos guardar...

Mais enquant' ela andóu
con mal sen, quanto leixóu
aa Virgen comendado
65 ela mui ben o guardóu,
ca en seu logar entróu
e deu a todo recado
de quant' ouv' a recadar,
que ren non falía,
70 segundo no semellar
de quena viía.
De vergonna nos guardar...

Mas pois que ss' arrepenúu
a monja e sse partíu
75 do cavaleiro mui cedo,
nunca coméu nen dormýu,
tro o mōesteyro víu.
E entróu en él a medo
e fillóu-ss' a preguntar
80 os que connocía
do estado do logar,
que saber quería.
De vergonna nos guardar...

Disséron-ll' entón sen al:
85 “Abadess’ avemos tal
e priol’ e tesoureira,
cada hũa delas val
muito, e de ben, sen mal,
nos fazen de gran maneira.”
90 Quand’ est’ oýu, a sinar
logo sse prendía,
porque ss’ assí nomear
con elas oýa.
De vergonna nos guardar...

95 E ela, con gran pavor
tremendo e sen coor,
foisse pera a eigreja;
mais la Madre do Sennor
lle mostróu tan grand’ amor,
100 —e porén bẽeita seja—
que as chaves foi achar
ú postas avía,
e seus panos foi fillar
que ante vestía.
105 *De vergonna nos guardar...*

E tan toste, sen desdén
e sen vergonna de ren
aver, juntóu o convento
e contóu-lles o gran ben
110 que lle fezo a que ten
o mund’ en seu mandamento;
e por lles todo provar
quanto lles dizía,
fez seu amigo chamar,
115 que llo contaría.
De vergonna nos guardar...

O convento por mui gran
maravilla tev’, a pran,
pois que a cousa provada
120 viron, dizendo que tan
fremosa, par San Johán,
nunca lles fora contada;
e filláron-ss’ a cantar
con grand’ alegría:
125 “Sálve-te, Strela do Mar,
Deus, lume do día.”
De vergonna nos guardar...

A⁷ B^b A⁷ B^b || c⁷ c⁷ d⁷ : c⁷ c⁷ d⁷ | a⁷ b^b a⁷ b^b :
 α β α β' | γ δ ε : γ δ ε | α β α β' :

To, 31, f. 40 c-d-41 a
 E₂, 94, f. 135 c-d
 E₁, 94, f. 105 d-106 a-b

De ver - go - nna nos guar - dar pu - nna to - da
 et - a, et de fa - lir et d'er - rar, a Vir - gen Ma -
 ri - a. E guar - da - nos de fa - lir et ar
 quer - nos en - co - brir quan - do en er - ro ca - e - mos;
 des 1 faz - nos re - pen - tir et a e - men - da vi -
 ir dos pe - ca - dos que fa - ze - mos. D'est' un

1) E₁ moesteiro. 2) To ↓ por ♯ según vemos en la repetición. 3) E₁ ♯ en la repetición.

mi - ra - gre mos - trar en un' a - ba - di - a

quis a Re - y - nna sen par, san - ta, que nos gui -

a. De ver - go - nna nos guar - dar pu - nna to - da

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo hũa monja comendóu as chaves e o ábito a Santa María.
 Cómo a monja sse sayu do mōesteiro con un cavaleiro.
 Cómo Santa María servía no mōesteiro en logar da monja que sse fora.
 Cómo a monja tornóu a o mōesteiro e fillóu a preguntar do estado do logar.
 Cómo Santa María gardóu a a monja as chaves e o ábito e llo deu quando vëo.
 Cómo a monja fez vÿr ant'o convento seos fillos e seu amigo que contass'o feyto.

O MONXE E A PAXARIÑA CELESTIAL

Nesta "cantiga" acóllese unha narración que fai parte do acervo universal dos relatos exemplares. Mostra o contraste antre o tempo e a eternidade, perante unha analoxía musical; os séculos fuxen como un instante: un monxe pasa trescentos anos escoitando o cantar dunha paxariña do ceo.

En Galicia localízase no mosteiro pontevedrés de Armenteira; o protagonista é o Abade Ero; no mesmo lugar sitúase a cantiga 22. Cóntase tamén de Leyre e Vilar de Frades. Unha das máis antergas fixacións é a de Affligen, no Brabante.

O relato afírese ao vizoso conxunto escatolóxico das visións, imaxes, probas, testemuñas de viaxes ao Paraíso e das leendas de sobrevivencia, e de retorno dos durmintes.

A redacción máis vella é a de Maurice de Sully (morto no 1195). Outras débense a Jacques de Vitry, Odo de Cheritón e anónimos do XIII. Despois de Afonso X, recolléronno: Bozón, Sánchez de Vercial, "Speculum Exemplorum", Bromiardus... Ten moitas e moi xurdias derivacións literarias, mesmo como conto profano. Erasmo adicoulle un "Diálogo"; Bernardes empregouno, como tantos outros preegadores, nun dos seus sermóns. Inspirou poemas de Uhlan, Schäfer, Longfellow, Washington Irving, Pecontal, Lopes Vieira, D'Ors... Antre os poetas galegos que o glosaron ten un posto cimeiro Valle-Inclán co fermoso libro "Aromas de Leyenda". Tamén inspirou versos de Cabanillas e un comentario de Castelao.

Adicáronlle monografías ás orixes e difusión do tema, Nunes, F. Müller e o autor desta escolma.

Pra contar o milagre, escolleuse na cantiga 103 unha métrica máis corrente, ca particularidade de que estrofa e refrán ofrecen ritmo distinto e melodía variada.

Esta é cómo Santa María fez estar ao monge trezentos
anos ao canto da passarã, porque lli pedía que lli
mostrasse quál era o ben que avían os que eran en
Paraíso.

5 *Quena Virgen ben servirá | a Parayso irá.*

E daquest' un gran miragre | vos quer' eu ora contar,
que fezo Santa María | por un monge, que rogar-
ll'ía sempre que lle mostrasse | quál ben en Paraíso á,
Quena Virgen ben servirá...

10 E que o viss' en ssa vida | ante que fosse morrer.
E porend' a Groriosa | vedes qué lle foi fazer:
fez-lo entrar en hũa orta | en que muitas vezes ja
Quena Virgen ben servirá...

Entrara; mais aquel día | fez que hũa font' achóu
15 mui crara e mui fremosa, | e cab' ela s'assentóu.

E pois lavóu mui ben sas mãos, | diss': "Ai, Virgen, qué será
Quena Virgen ben servirá...

Se veréi do Parayso, | o que ch' eu muito pedí,
algún pouco de seu viço | ante que saya daquí,
20 e que sabia do que ben obra | qué galardón averá?"
Quena Virgen ben servirá...

Tan toste que acabada | ouv' o mong' a oraçón,
oýu hũa passarinna | cantar log' en tan bon son,
que sse escaecéu seendo | e catando sempr' alá.
25 *Quena Virgen ben servirá...*

Atán gran sabor avía | daquel cant' e daquel lais,
que grandes trezentos anos | esteve assí, ou máys,
cuidando que non estivera | senon pouco, com' está
Quena Virgen ben servirá...

30 Mong' algũa vez no ano, | quando sal ao vergéu.
Des í foi-ss' a passarinna, | que foi a él mui greu,
e diz: "Eu daquí ir-me quero, | ca oy máis comer querrá
Quena Virgen ben servirá...

O convent'." E foi-sse logo | e achóu un gran portal
35 que nunca vira, e disse: | "Ai, Santa María, vall
Non é est' o meu mōesteiro, | pois de mí que sse fará?"
Quena Virgen ben servirá...

Des í entróu na eigreja, | e ouveron gran pavor
os monges quando o viron, | e demandóu-ll' o prior,
40 dizend': "Amigo, vós quén sodes | ou qué buscadeis acá?"
Quena Virgen ben servirá...

Diss' él: "Busco meu abade, | que agor' aquí leixéy,
e o prior e os frades, | de que mi agora quitéy
45 quando fui a aquela orta; | ú seen quén mío dirá?"
Quena Virgen ben servirá...

Quand' est' oýu o abade, | téve-o por de mal sen,
e outrossí o convento; | mais des que souberon ben
de cómo fora este feyto, | disseron: "Quén oyrá
Quena Virgen ben servirá...

50 Nunca tan gran maravilla | como Deus por este fez
polo rogo de ssa Madre, | Virgen Santa de gran prez!
E por aquesto a loemos; | mais quéna non loará
Quena Virgen ben servirá...

Máis d'outra cousa que seja? | Ca, par Deus, gran dereit' é,
55 pois quanto nós lle pedimos | nos dá seu Fill', a la ffe,
por ela, e aquí nos mostra | o que nos depóis dará".
Quena Virgen ben servirá...

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo un monge rogava sempre Santa María que lli mostrass'o ben do paraíso.
Cómo o monge entróu na orta e achóu hũa mui fremosa fonte.
Cómo o monge oyu cantar hũa passarã e esteve CCC anos al son dela.
Cómo o monge se maravillóu do portal que él non leixara feyto.
Cómo os monges non o conoçian e él contóullis tod'o feito como ll'avêera.
Cómo él e todo los outros monges loaron muito Santa María.

A⁸ A⁷ | n⁷ b⁷ | n⁷ b⁷ | n⁸ a⁷ |
 α β | γ γ' | γ' γ' | α β |

To, 33, f. 120 a-b
 E_G, 103, f. 147 V
 E₁, 103, f. 112 b-c

Quen a Vir - gen ben ser - vi - ra,
 a pa - ra - y - so i - ra. E d'a - quest'un gran mi -
 ra - gre vos quer eu o - ra con - tar, que fe - zo San -
 ta Ma - ri - a por un mouge, que ro - gar ll'i - a
 sem - pre que lle mos - tras - se qualben en pa - ra - is' á.

DOUS MIRAGRES DA PELERINAXE A COMPOSTELA

DOUS MIRAGRES DA BELRISSIMA
A COMPOSTELA

The image shows a musical score for a piece titled "DOUS MIRAGRES DA BELRISSIMA A COMPOSTELA". The score is written on five staves. The first staff contains the title and the word "COMPOSTELA". The second staff begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The music consists of a series of notes and rests, typical of a musical composition. The paper is aged and shows some discoloration and faint markings.

O ROMEIRO DE SANTIAGO QUE SE FANÓU A NATURA

Na cantiga 26 preséntase en estrofas e melodía cheas de sabencia lírica un “gran miragre” do Camiño de Santiago, que axunta os grandes temas da fidelidade á vida casta no camiño, da automutilación como pecado, de Santiago como abogado defensor no tribunal da alén-vida e da Virxen como árbitro, fronte ás estrucias do demo, que tentara ao roméu presentándose na figura do Apóstolo.

A refenda ten orixe cluniacense. Unha das primeiras versións apela á testemuña de San Hugo. Gualterius de Benevento adicoulle ao miragre un poema no século XI. Guibert de Nogent dáa como escoitada a un monxe chamado Joffredus. O “Liber Beati Jacobi” apón a versión que recolle a San Anselmo de Cantorbery. En Berceo atopa un redactor disertado, pagado dos pormenores, que non furta a nota picante nin os valores dialécticos.

O fallo arbitral da “Virxen-xuez” resolve, ca volta á vida, o problema de arrincarlle ao demo unha alma que xa estaba en poder seu.

A redacción do Calixtino oferece, antre os seus valores poéticos, as descripcións de Santiago e da Virxe tal como se presentarán ao peregrino na visión do xuicio, que se celebra nun prado de Roma, perto da eirexa de San Pedro. No códice do XIV dos “Miragres do Santiago” está vertida ao galego, anque faltosa dun anaco esencial.

Na súa sobriedade, a cantiga afonsí dános unha das máis belidas versións.

Da importancia que se apuxo en Compostela aos dous “grandes miragres” dá idea o feito de que se establecera no século XII unha festa pra conmemoralos.

Supónse que a tonada do que chamóu Spanke “erweiterte virelai” (“ensanchado”), en ritmo ternario, é unha das compostas, non das recollidas do acervo preexistente. Nova, airosa, marcial, ten somellanza cos cantos de camiño. “Esta melodía —di Anglés— es otra demostración de la gran variedad rítmica que figura en el repertorio de las cantigas, variedad que sería difícil... hallar en los repertorios europeos”.

Esta é cómo Santa María juigóu a alma do roméu que
ya a Santiago, que sse matóu na carreira por engano
do diabo, que tornass' ao corpo e fizesse pëdença.

Non é gran cousa se sabe
5 *bon joýzo dar*
a Madre do que o mundo
tođ á de joigar.

Mui gran razón é que sabia dereito
quen Deus troux' en seu corp' e de seu peito
mamentóu, e dél despeito
10 nunca foi fillar;
porén de sen me sospeito
que a quis avondar.

Non é gran cousa se sabe
15 *bon joýzo dar...*

Sobr' esto, se m'oíssedes, diría
dun joýzo que deu Santa María
por un que cad' ano ya,
com' oý contar,
20 a San Jam' en romaría,
porque se foi matar.

Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...

Este roméu con bõa voontade
25 *ya a Santiago de verdade;*
pero desto fez maldade
que ant' albergar
foi con moller sen bondade,
sen con ela casar.

30 *Non é gran cousa se sabe*
bon joízo dar...

f. 40r *Pois esto fez, metéuse ao caminno*
e non sse mãefestóu o mesquinno

35 *e o demo mui festinno*
se le foi mostrar
máis branco que un arminno

polo tost' enganar.
Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...

40 Semellança fillóu de Santiago
e disse: "Macar m' eu de ti despago,
a salvaçón eu cha trago
do que fust' errar,
por que non caias no lago
d' inferno, sen dultar.

45 *Non é gran cousa se sabe*
bon joízo dar...

Mas ante farás esto que te digo,
se sabor ás de seer meu amigo:

50 talla o que trages tigo
que te foi deytar
en poder de ãemigo,
e vait-te degolar."

Non é gran cousa se sabe
55 *bon joízo dar...*

O roméu, que sen dóvida cuidava
que Santiag' aquilo lle mandava,
quanto lle mandóu tallava;
poi-lo foi tallar,

60 log' entón se degolava,
cuidando ben obrar.

Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...

Seus companheiros, poi-lo mort' acharon,
65 por non lles apõer que o mataron,
fóron-ss'; e logo chegaron
a alma tomar
demões, que a levaron
mui toste sen tardar.

70 *Non é gran cousa se sabe*
bon joízo dar...

E ú passavan ant' hũa capela
de San Pedro, mui' aposta e bela,
San Jaimes de Compostela
75 dela foi travar,

dizend': "Ai, falss' alcavela,
non podedes levar

Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...

80 A alma do meu roméu que fillastes,
ca por razón de mí o enganastes;
gran traición y pensastes,
e, se Deus m'anpar,
pois falssament' a gãastes,
85 non vos pode durar."
*Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...*

Responderon os demões louçaos:
"Cuja est' alma foi dez feitos vãos,
90 por que somos ben certãos
que non dev' entrar
ante Deus, pois con sas mãos
se foi desperentar."
*Non é gran cousa se sabe
95 bon joízo dar...*

Santiago diss': "Atanto façamos:
pois nós e vós est' assí rezõamos,
ao joyzo vamos
da que non á par,
100 e o que julgar façamos
logo sen alongar."
*Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...*

Log' ante Santa María vëeron
105 e rezõaron quanto máis poderon.
Dela tal joíz' ouveron:
que fosse tornar
a alma onde a trouxeron,
por se depóis salvar.
110 *Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...*

Este joyzo logo foi comprido,
e o roméu morto foi resorgido,
de que foi pois Deus servido;
115 mas nunca cobrar
pod' o de que foi falido,
con que fora peccar.
*Non é gran cousa se sabe
bon joízo dar...*

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo Santa María mamentóu Ihesu Christo seu fillo do seu peito.
Cómo o demo parecéu a o roméu en forma de Sanctiago no camýno.
Cómo o roméu cortóu ssa natura e se degolóu per consello do demo.
Cómo Sanctiago quis fillar a o demo a alma do seu roméu.
Cómo Sanctiago e o demo veneron a joízo ante Sancta María pola alma do roméu.
Cómo o roméu resorgiu per mandato de Santa María.

O AFORCADO DESCOLGADO

Este é o outro dos dous “grandes miragres” do camiño de Santiago, o do aforcado que se mantivo vivo.

No “Liber Beati Jacobi” recóllese como escrito polo propio Papa Calixto, e aparece resumido na “prosa” final rubrado por Aymerico Picaud. Dáse por acaecido en Toulouse, no ano 1090.

É unha refenda comentada por moitos eruditos. Xúntanse nela tres liñas narrativas: a do home honrado acusado de furto por venganza ou do mozo casto que refuga as tentacións da muller casada, tema que entronca na historia bíblica de José. A segunda é a da inocencia defendida: un erro xudicial queda, providencialmente, revisado, ca supervivencia do reo. A terceira é a do escepticismo vencido pola probada supervivencia dun animal morto e cociñado; é o miragre do rexurdimento da ave que ven nas vidas dos padres do monacato. A ida e o retorno do pai do protagonista, na piadosa viaxe a Compostela, dan no relato xacobeo a noción do decorrer temporal.

Na cantiga foi mester engadir os elementos mariales: viaxe a Rocamador, devoción do pai, mediación directa de Nosa Señora. Ademáis, o albergueiro é un herexe, aludindo aos albixenses. Non se fala da ave, que é unha galiña en Santo Domingo da Calzada e un galo de Barcelos onde se fixo a leenda, con notas pintorescas: unha localidade no “camiño francés”, e outra no que chamamos “da Rainha Santa”.

Contribuíron á difusión do relato —que tamén se conta entre os de San Gil, de Pierre Guillaume— o “Dialogues Miraculorum” de Cesareo de Heisterbach, o “Speculum” de Vincent de Beauvais e a “Legenda Aurea” de Jacobo de Voragine. Na tradución galega dos “Miragres” consérvase só o comenzo. Outras versións, no señor de Caumont, en Nicolás Bertrand, en Lucio Marineo Sículo... Southey adicoulle un longo poema satírico. Entre as derivacións dramáticas o “Peregrinus Compostellanus” do teatro de colexio, alemán, do XVIII e, do noso tempo, “La farce du pendu dépendu” de Henri Gheon.

A melodía, semigregoriana, ten un aire litúrxico, como axeitado ao espallamento do tema nas roitas da pelerinaxe.

[E]sta é dũ ome bõ que ya con seu fillo en romaría a
Santiago e enforcáronll' a torto o fillo en Tolosa e
Santa María deullo vivo.

5 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade,
que sobr' él se torn' o dano | de quen jura falssidade.*

Desto diréi un miragre | de gran maravill' estranna
que mostróu Santa María | por un roméu d' Alemanna
que a Santiago ya, | que ést'é padrón d' Espanna,
e per Rocamador vëo | a Tolosa a cidade.
10 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

El sobre tóda-las cousas | amava Santa María,
e porén muit' ameúde | lle rogava e dizía
que o d' oqueijón guardasse | e seu fillo que tragía,
pois que Madr' era de Kristus, | que é Deus en Triidade.
232v *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

E pois entróu en Tolosa, | foi llogo fillar pousada
en casa dun grand' erege, | non sabend' end' ele nada;
mas quando o víu a gente, | foi ende maravillada
e disseron ao fillo: | "Dest' albergue vos quitade."
20 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

O erege, que muit' era | chëo de mal e d' engano
e que muitas falssidades | fazia senpre cada ano,
porque aquel ome bõ | non se fosse dél sen dano,
fillóu un vaso de prata | alá en ssa poridade
25 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

E meté-o eno saco | do fillo; e pois foi ydo,
foi tan toste depós eles, | metendo grand' apelido
que lle levavan seu vaso | de prata nov' e bronido;
e poi-los ouv' açalçados | dísse-lles: "¡Estad', estade!"
30 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

Os roméus, quand' esto viron, | foron en maravillados,
ca viron viir o baile | con seus omees armados
que os prendéu, e tan toste | foron ben escodrunados,
ata que o vas' acharon | no sac, esto foi verdade.
35 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

Tan toste que o acharon, | o erege que seu era
juróu por aquele vaso, | e que llo furtad' ouvera
o moço que o tragía; | e a jostiça tan fera
foi de sanna, que tan toste | diss': "Este moç' enforcade."
40 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

Os seus omães cruees | muit' aginna o fezeron
e da coita de seu padre | sol mercee non ouveron;
e depóis que o na forca | ante seus ollos poseron,
él acomendóu-ll' a alma | aa Sennor de bondade.
45 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

El foi-ss' a Santiago, | ú avia prometudo;
e depóis aa tornada | non lle foi escaecudo
d' ir ú seu fillo leixara | morto, que fora traúdo,
e foy-o muito catando, | chorando con piadade.
50 *Por dereito ten a Virgen | a Sennor de lealdade...*

E ú él assí chorava, | diss' o fillo: "Ome bõo,
233r padre, e non vos matedes, | ca de certo vivo sãõ;
e guarda-m' a Virgen Santa, | que con Deus se eno trõo,
e me soffréu en ssas mãos | pola ssa gran caridade."
55 *Por dereito ten a Virgen | a Sennor de lealdade...*

Quando víu aquel coitado | que seu fill' assí falava,
foi correndo a Tolosa | e ao baile chamava,
e ar chamóu muita gente, | que alá sigo levava
que visen seu fillo vivo, | que fora por crueldade
60 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

Posto na forca e morto; | mas non quis a Virgen Santa,
que aos maos abaixa | e aos bõos avanta,
e o soffréu en sas mãos | que non colgóu de garganta.
E disse: "Amigos, ide | toste e o descolgade."
65 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

Fóron-sse log', e con eles | foi seu padre o cativo,
con coita d'aver seu fillo; | e des que llo mostróu vivo,
decendérono da forca, | e un chorar tan esquivo
fazían todos con ele, | que mester ouv' ý: "Calade".
70 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

E pois sse calad' ouveron, | contóu-lles todo seu feito
cóm' estedera na forca | tres meses todos aeito,
ú a Virgen o guardara, | e a verdade do preito
lles disse, rogando muito: | "O erege mí chamade,
75 *Por dereito ten a Virgen, | A Sennor de lealdade...*

Que ascondéu no meu saco | o vaso per que prendesse
eu morte crúa e maa; | porén non quis que morresse
a Virgen Santa María, | mas guisóu-mi que vivese;
e porende as loores | deste feit' a ela dade."
80 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

E logo toda a gente | enviaron a Tolosa
 polo ereg'; e pois vëo | con ssa cara vergonnosa,
 souberon dél a verdade | e morte perigoosa
 lle deron dentr' en un fogo, | dizéndo-ll': "Aqui folgade."

85 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

Esta jostiça tan bõa | a Madre do Josticeiro
 fez por aquel ome bõo | mui leal e verdadeiro,
 que lle deu seu fillo vivo, | e o ereg' usureiro
 ar fez que prendesse morte | qual buscóu por ssa maldade.

90 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

E por aquest', ai, amigos, | démos-lle grandes loores
 que sempr' acorr' os coitados | e parç' aos peccadores,
 e a todos faz mercees, | a grandes e a mēores;
 e porend' os seus miragres | tan nobres muito loade.

95 *Por dereito ten a Virgen, | a Sennor de lealdade...*

RÓTULOS DAS MINIATURAS

Cómo un orñe e seu fillo yan en romería a Santyago.
 Cómo o herege de Tolosa do pousaron metéu un vaso de prata no fardel do fillo.
 Cómo o herege foy dizer a o bayle como dos romeos lli furtaran o vaso.
 Cómo o bayle foy tras os romeos e llis disse "estade, estade".
 Cómo o bayle fez catar o fardel do fillo et acharon y o vaso.
 Cómo enforcaron o fillo do romeo e Sancta María o soteve nas mãos.
 Cómo o padre compriu ssa romería a Santyago e fez ssa oraçón.
 Cómo o padre tornóu a Tolosa e foy veer seu fillo e achóu-o viv'e são.
 Cómo o padre o foy dizer a o bayle cóm'estava seu fillo na forca vivo.
 Cómo o bayle foy aló e decéu o romeo da forca.
 Cómo o bayle foy prender o herege e connocéu ssa trayçón que fezera.
 Cómo deron a o herege morte qual merecéu pessa maldade.

$N^7 A^7 N^7 A^7 || n^7 b^7 : n^7 b^7 | n^7 b^7 n^7 a^7 :$
 $\alpha \beta \alpha \gamma || \delta \epsilon : \delta \epsilon | \alpha \beta \alpha \gamma :$

E₂, 175, f. 232 a-o
 E₁, 175, f. 165 b-o

et se torn' o da - no de quen ju - ra

fal - ssi - da - de. D'es - to di - rei un mi -

ra - gre, de gran ma - ra - vill' es - tra - nna, que mos -

trou San - ta Ma - ri - a por un ro - meu d'A - le -

ma - nna, que a San - ti - a - go y - a,

que es - te Pa - dron d'Es - pa - nna, et per Ro - ca -

ma - dor vè - o a To - lo - sa a ci - da - de.

SETE CANTIGAS DE BURLAS DE
EL REY AFONSO X
CON REFERENCIAS A PERSOAXES GALEGOS

As sete cantigas de burlas do rei Afonso X, que se atopan no Cancioneiro de Elvira, son un exemplo de poesía satírica e de crítica social. O autor utiliza un estilo directo e coloquial para referirse a persoas reais, como o conde de Barceloña, o conde de Castela e o conde de Portugal. Estas referencias non só dan contexto histórico, senón que tamén serven para reforzar o carácter de burla das cancións. O uso de nomes galegos, como o do conde de Barceloña, reflicte a influencia galega na corte de Afonso X e na cultura da época.

A análise destas cantigas revela un tratamento de persoas de elevada posición social e política. O autor non se arreda de criticar as accións e decisións destes señores, o que evidencia un certo espírito democrático e de liberdade de expresión para a época.

SETE CANTIGAS DE BURLAS DE
EL REY ALONSO X
CON REFERENCIAS A PERSONAS GALLEGAS

O DESAMPARO DE EL-REI

Don Afonso escribe esta cantiga de burlas nun dos intres en que se atopa soio e desasistido pola súa xente. Na mesma liña están: unha alusión na cantiga marial 235, as sátiras 16, 21, 24 e 26 de "Escarño e Maldizer" e o descordo 10, unha das máis fondas creacións da poesía galega de tódolos tempos.

A situación deuse repetidas veces na súa vida: cando a campaña do 1264 na chamada "traición nazari"; cando as vilas refugaron prestar os seus homes de armas, polo impago das "fonsadeiras"; na desfeita do "fecho do Imperio"; nas revoltas dos fillos e dos nobres...

Pra asinalar a circunstancia e fixar a fecha —Rodrigues Lapa prefere a primeira— sería mester escodriñar o valor dos nomes. Se "Pedro" ven usado como signo de indeterminación persoal —como ao decirmos un "Pedro", un "Joan" calisquera—, os aludidos serán os "galegos", os "españóis" e os "galiñas", é decir, os cobardes. Se a presenza de Pero García nos leva a coidar en persoaxes individualizados, éste podería ser Pero García de Arroñiz, figura de moito porqué na corte, leal, por certo, ao monarca na revolta dos infantes, ou o trovador burgalés a quen se dirixira Johan Airas de Santiago (EM. 175), cheo de medo a unha dona María, cicáis a Balteira, e a quen se acolléu, en van, o xograr Lourenzo cando o aldraxaban os seus compañeiros. A Pero de España cabería identificalo con Petrus Hispanus, Petrus Juliani, un sobranceiro humanista que cursara estudos en Compostela, recibira grados en París, que andivo na corte de Federico II e foi eleito Papa no 1276 co nome de Joan XXI. Púxose de parte de don Afonso, favoreceu a xestión das trégoas do 1276 con Felipe III de Francia. A cantiga estaría, entón, escrita nun momento en que El-Rei dubidase das axudas. Neste xogo de identificacións, Pero Galego podería ser o erudito frade franciscán deste nome (1207-1267), que exercéu o posto de confesor na corte, foi o primeiro bispo de Cartagena e suponse un dos redactores das "Partidas". O verso final que podería aludir á fidelidade dos nosos cabaleiros, interpretado como referencia a este personaxe, viría ser como un acollerse de don Afonso ás cousas do esprito, cando as do mundo lle fallaban, ou diría que o que ía necesitar era dun frade que o confesase. Na riola destas pouco probables interpretacións, se a cantiga se referise á rebelión de don Sancho, o xogo do nome "Pedro" tería a connotación do outro infante, cúa insumisión tanto o fería.

A lectura como referencia ao refugamento de acudir ás algaras somella a máis doada. Agás do seu valor histórico o escarño é unha xentil mostra da poesía de burlas de tipo tradicional.

Pero que ei ora mêngua de companhia,
nen Pero Garcia nen Pero d'Espanha
nen Pero Galego non irá começo.

5 E ben vo-lo juro par Santa Maria:
que Pero d'Espanha nen Pero Garcia
nen Pero Galego non iran cômego.

Nunca cinga espada con bôa bainha,
se Pero d'Espanha nen Pero Galinha
nen Pero Galego for ora cômego.

10 Galego, Galego, outren irá começo.

(CBN. 472 = CB. 365. Ed. EM. 2)

GARCÍA PÉREZ CRITICA O VESTIR DE DON AFONSO

Ésta é a única ocasión en que figura nos Cancioneiros o trovador García Pérez (EM. 150). Moita confianza podía ter co Rei pra “tensoar” facendo a burla dun seu tabardo ou plumacho de variegadas e cicáis macias coores: a prenda criticada é unha “pena veira”. O cantor tiña de ser un outo persoaxe. Somella certo reconecer nel ao Sarmiento, Conde de Ribadavia e de Santa Marta de Ortigueira, “Merino mayor” de Galicia, Alcaide de Zamora, casado cunha irmá de Pai Gómez Chariño; a outra, dona María, desposara con Johan García de Villamayor. Os dous gozaron da privanza de don Afonso i emparentaron ca familia real. Poidera ser, tamén, García Pérez “el de los libros”, que despóis se atopa na cancelaría de Sancho IV. Menos probabilidades ofrecen outros homónimos: un despenseiro, un ceboleiro... que andan nos rexistos.

El-Rei discúlpase: nunca quixera traer, en corte, unha prenda de tal xeito; son tempos que non dan vagar pra a escolla de adobíos elegantes: “Estas guerras nos fazen bulir”. O cortesán propónlle que a tire a un basurreiro; o monarca retruca que será mellor darlla a un “coteife”, un soldado vilán.

Coido que se non trata dun sinxelo xogo de maldizer, senón dunha tensión “escarniña”. Esa “pena veira”, posta sobre dun “bon pano”, que se non tira senón que se dá a uns denostados escudeiróns, non fidalgos, que fuxían diante as hostes dos árabes, pode ter un dobre senso, e mesmo aludir a un mando militar que debera ser relevado.

— Ûa pregunt’ ar quer’ a el-Rei fazer,
que se sol ben e aposto vestir:
por que foi el pena veira trager
velh’ an bon pan’; e queremos riir
5 eu e Gonçalo Martiiz, que é
ome muit’ aposto, per bõa fé,
e ar querê-lo-emos en cousir.

— Garcia Pérez, vós ben cosecer
podedes: nunca de pran foi falir
10 en querer eu pena veira trager
velha en corte, nen na sol cobrir;
pero de tanto ben a salvarei:
nunca me dela en corte paguei,
mais estas guerras nos fazen bulir.

- 15 — Senhor, mui ben me vos fostes salvar
de pena veira, que trager vos vi;
e, pois de vós a queredes deitar,
se me creverdes, faredes assi:
mandade logu' est' e non aja i al:
20 deita[de-a] logu' en un muradal,
ca peior pena nunca d' esta vi.

— Garcia Pérez, non sabedes dar
bon conselho, per quanto vos oí,
pois que me vós conselhades deitar
25 en tal lugar esta pena; ca, s'i
o fezesse, faria mui[to] mal;
e muito tenh' ora que mui mais val
en dá-la eu a un coteif aqui.

(CBN. 465 = CB. 357. Ed. EM. 150)

PAI GÓMEZ CHARIÑO CONVERSA CO REI SOBRE OS "XANTARES"

O noso Almirante-trovador é un egregio poeta, dino de universal nombradía. Como mariño, guerreiro e político serviu a tres monarcas e foi vítima das loitas que entebreceron a sucesión de Sancho IV. Non era soio un lírico de "cantigas de amor" e "de amigo"; a súa etopeia do Rei, na comparación do poder e o mar, póno tamén en cabeza da poesía civil galega do seu tempo. E da liberdade expresiva, fronte a fronte con don Afonso, dá testemuña esta tensón, que á letra refírese á pasión do rei pola boa mesa e, no trasfondo, ao tema do cobro dos "xantares".

Non tódolos autores concordan na persoa do Rei, xa que os códices calan o nome, mais, non temos proba algunha de que Sancho "el Bravo" cultivase a poesía e menos en galego-portugués, e téndose suscitado a cuestión dos xantares de León no tempo de don Afonso podemos acoller, sen reservas, a tese dos que lle apoñen estas estrofas.

Veleiqué as razóns. El-Rei declara, abertamente, que houbo monarcas máis conqueridores e de meirande poder; ningún como el que tivese tanto pracer de comer "quando lhi dan bon jantar", é decir, meirande necesidade de cobrar fortes impostos. Os "herdeiros", di o almirante, referíndose aos Infantes, queren estar defendidos respecto ao "foro de León", que eximía á cidade do pago. E podemos, por elo, asinalar unha data conxetural pra a "tensón". O 23 de abril de 1271, don Afonso, atopándose en Palencia, recibiu carta do Infante don Fernando manifestando que cobrara xantares en terra de León, sen saberen os privilexios que sobre elo tiñan os bispos de aquela diócese. Don Afonso, o día 25, rexista Ballesteros, dirixiu cartas ao Prelado asegurando que non volverían a ser tomados os xantares aos seus vasalos. A este feito debe referirse a conversa versificada.

— Ūa pregunta vos quero fazer,
senhor, que mi devedes afazer:
por que viestes jantares comer,
que ome nunca de vosso logar
5 comeu? [E] esto que pode seer,
ca vej' ende os erdeiros queixar?

— Pa[a]i Gómez, quero-vos responder,
por vos fazer a verdade saber:
ouv' aqui reis de maior poder
10 [en] conquerer e en terras gaanhar,
mais non quen ouvesse maior pracer
de comer, quando lhi dan bon jantar.

— Senhor, por esto non digu' eu de non,
de ben jantardes, ca é gran razon;
15 mai-los erdeiros foro de Leon
querran vosco, por que an pavor
d' aver sobr' elo convosco entençon
e xe lhis parar outr' ano peor.

— Pa[a]i Gómez, assi Deus mi pardon,
20 mui gran tempo' á que non foi en Carrion
nen mi deron meu jantar en Monçon;
e por esto non sãõ pecador
de comer ben, pois mi o dan [i] en don,
ca de mui bon jantar ei gran sabor.

(CBN. 1624; CV. 1158. Ed. EM, 305)

MESTRE JOAN A SÚA VOZ E A BOA MESA

En dous escarños, *El-Rei* fai a burla de "Mestre Joan". Nun (EM. 19) xoga ca bisemia "ter voz", no senso da aptitude pra o canto, ou de tela ou non nunha custión xurídica. Pídelle, pois quéreo ben, que non "teña voz" nas festas de Natal, nin da Ascensión nin en outras do Señor ou dos santos, pois o Arcebispo quererá preñarlle todo o seu. Na "fiinda", aguda de máis, aconsella que deixe a "maa voz" porque non deben "ter voz" nin rapaz nin judeo.

Na outra (EM. 20), *El-Rei* amostra os desexos, emparellados, do bon xantar pra ele e do bon e curto canto do "Mestre Joan", na eirexa: "Boa comida de Pascua" e son "ligeiro" de cantar; "bon salmón" e pequeno evan-xeo; manxares sabrosos e xurdio canto de remate; "bon vinho de Ouréns" e bon "o cunctipotens".

Pretendín eu a identificación co "Magister Johanes", organista, testigo dunha venda na rúa dos Zapateiros de Ourense. Mellor podería ser o Joan Nicolás ou Nicolao, médico e cantor, que aparez nas cantigas de Airas Pérez Vuiturom (CV. 1096), Pero de Ambroa (CB. 441) e Afonso de Cotón (CV.1116). A mestura das ideas do canto e da mantenza poden suxerirnos a idea de que o músico pretendera rexir a dieta do Rei cas súas prescripcións. E terían máis lóxica as comparanzas, e tamén a acusación racial, se fora un converso ou descendente, que se sospeitara aborrecido pola participación no canto litúrxico e que non debera facer demasiadas reclamacións nin trameterse a gobernar de máis, contra os gostos e os posibles excesos gastronómicos de don Afonso.

Nada desto somella encaixar ca idea de Pellegrini de que Mestre Joan fose Joan Afonso, dito tamén Joan Peláez, membro moi nomeado do Cabidoo compostelán, Arceidiago de Trastámara, notario de *El-Rei*, capelán do Pontífice, embaixador diante del pra o "fecho del Imperio", dende o 1263, e que foi un dos eleitos pra o Arcebispado de Santiago no 1268.

É graciosa a "cantiga de escarño" de tipo tradicional, cas graciosas inclusións latinas; cicáis con triple senso a da estrofa derradeira.

Quero-vos ora mui ben consellar,
meestre Joan, segundo meu sen:
que, macar preit' ajades con alguen,
non queirades con el en voz entrar,
5 mais dad' a outren que tenha por vós;
ca vossa onra é [a] todos nós
e quantos nós avemos per amar.

E pero se a quisedes tēer,
nōna tenhades per ren ant' el-rei;
10 e direi-vos ora por que o ei:
por que nunca vo-lo vej[o] fazer
que vo-lo non veja teer assi
que, pero vos el-rei queira des i
ben juïgar, non á end' o poder.

15 E ainda vos conselharei al,
por que vos amo [mui] de coraçon:
que nunca voz en dia d'Acenson
tenhades, nen en dia de Natal,
nen doutras festas de Nostro Senhor
20 nen de seus santos, ca ei gran pavor
de vos vür mui toste deles mal.

Nen ar na egreja non vos conselh' eu
de teer voz, ca vos non á mester;
ca, se peleja sobr' ela ouver,
25 o arcebispo, voss' amigu' e meu,
a quen o feito do sagrado jaz,
e a quen pesa do mal, se s' i faz,
querrá que seja quanto avedes seu.

E, pol' amor de Deus, estad' en paz
30 e leixade maa voz, ca rapaz
sol nōna dev' a tēer nen judeu.

(CBN. 489; CV. 72. Ed. EM. 19)

Com' eu en dia de Páscoa queria ben comer,
assi queria bõõ son [e] ligeiro de dizer
pera meestre Joan.

5 Assi com' eu queria comer [i] de bõõ salmon,
assi queria ao Avangelho mui pequena paixon
pera meestre Joan.

Assi como queria comer que me soubesse ben,
assi queria bõõ son [d]e *seculorum amen*
pera meestre Joan.

10 Assi com' eu beveria [do] boo vinho d' Ourens,
assi [eu] queria bõõ son de [O] *cunctipotens*
pera meestre Joan.

(CBN. 490; CV. 73. Ed. EM. 20)

DON AFONSO RESPONDE A UNHA "DEMANDA" DE JOHAN AIRAS

O compostelán Johan Airas, un dos máis vizosos poetas dos Cancioneiros, deixounos oitenta e dúas cantigas e traballou nas tres liñas líricas cun xeito anovador. Andivo "en cas' d' El-Rei" dende os tempos de San Fernando e gozou da amizade de don Afonso. Dirixiuse a el nunha cantiga, fogosa e dialéctica, de tema amoroso, anque algunha vez tense comentado e gabado como si tivera un contido político (CV. 605; CBN. 1015):

Meu senhor Rei de Castela
véño-me vos querelar;
eu ameí ña donzela
por que m' ouvistes trovar,
e con quen se foi casar,
por quant' eu dela ben dixi,
querm' ora por en matar.

Na "fiinda" atópase a "famigerada" apelación ao monarca lusitano:

Se me justiça non val
ante Rei tan justicieiro,
ir-m' ei ao de Portugal.

A cantiga do Rei Sabio que recollemos (EM. 3) é, como xa notou Gassner, unha cumprida resposta á "demanda" de Airas. O seu consello foi como unha licencia pra emigrar, dada sentindo un desapegado menosprecio. A finxida ameaza dun trovador de se extrañar pra acudir ou pra servir a outro señor é un "topos" de poesía áulica, e a resposta, corrente dentro da dialéctica palatina. Trátase dun "joc", dunha "tensón" desenvolta en dúas cantigas que enlazan cunha serie "de amigo", tamén representable, dramáticamente.

Polo que di á "demanda" (EM. 175) prantexa, dun xeito moi orixinal, os riscos do "amor cortés", cando o marido non cree na limpa altura dos pensamentos do namorado, alleo a todo carnal anxeio. O trovador acóllese ao amparo rexio fronte aos ciumes. Macías o Namorado e Otelo serían despois os prototipos da vítima e do verdugo nos xogos de amor.

Don Airas, pois me rogades
que vos dia meu conselho,
darei-vo-lo en concelho:
por ben tenh' eu que vaades
5 mui longe de mi e mui con meu grado.

E poren bon conselho ar
non dou [a] vós con estar peor,
ca vos conselh' eu o melhor:
que vaades ora morar
10 mui longe de mi e [mui] con meu grado.

Conselho vos dou d' amigo;
e sei, se o vós fezerdes
e me daquesto creverdes,
morar[e]des ú vos digo:
15 mui longe de mi e mui con meu grado.

(CBN. 473 = CB. 366. Ed. EM. 3)

PERO DA PONTE, APRENDIZ DO DEMO

Dous fortes denostos de don Afonso endereitáronse contra Pero da Ponte. Nun trátao de plaxiario, neste o combate —el, o autor da impía cantiga “Fun eu poer a man...”— de ter incurrido en herexía. É posible que o motivo fosen os prantos, en especial o feito pola morte de don Tello Afonso de Meneses, onde xoga o “topos” da queixa contra Deus.

De outra parte, a sátira ten tamén o seu aspecto literario. El-Rei acusa ao cantor de que non trova como proençal, senón como Bernardo de Bonaval, que non é “trovar natural”, “pois que o del e do Dem'aprendestes”. Enténdese que o aprendiz do Demo non son somentes as irreverencias, máis ou menos estereotípicas, senón o xeito de trovar. Como Da Ponte non é, de certo, un reaccionario na súa poética, El-Rei trata, con seguranza, de ferilo no seu amor propio de home do seu tempo. E na fiñda alude a aquel mal viño que o fixera matar e despojar —literariamente— a Cotón, outro poeta da escola tradicional. Nestes versos a mención de Vila Real oferesce unha data; a cantiga ten de ser posterior ao 1255 en que Pozuelo Seco recibiu este nome, trocado hoxe no de Ciudad Real. Queda un pouco lonxe da que teñen os prantos con hipórbolos blasfematorias.

- Pero da Ponte, pare-vos en mal
per ante o Demo do fogo infernal,
por que con Deus, o padre spirital,
minguar quisestes, mal per descreestes.
- 5 E ben vej' ora que trobar vos fal,
pois vós tan louca razon cometestes.
- E pois razon [a]tan descomunal
fostes filhar, e que tan pouco val,
pesar-mi-á en, se vos pois a ben sal
- 10 ante o Diaboo, a que obedecestes.
E ben vej' ora que trobar vos fal,
pois vós tan louca razon cometestes.
- Vós non trobades come proençal,
mais come Bernaldo de Bonaval;
- 15 por ende non é trobar natural,
pois que o del e do Dem' aprendestes.
E ben vej' ora que trobar vos fal,
pois vós tan louca razon cometestes.
- E poren, Don Pedr', en Vila Real,
- 20 en mao ponto vós tanto bevestes.

(CBN. 487; CV. 70. Ed. EM. 17)

PERO DA PONTE E O SEU CRIME LITERARIO

Xogan nesta cantiga os nomes de dous troveiros galegos do tempo de El-Rei Sabio: Pero da Ponte e Afonso do Cotón. O escaño vai ao primeiro que é un dos máis importantes da nosa escola lírica, cicáis pontevedrés, de Noia ou de Pontedeume, escudeiro do monarca, cantor áulico, cultivador de tódolos xéneros, en obra longa e de moi variegadas matizacións.

El-Rei trátao con moito cumprido, dándolle o “don” e culpao de ter dado morte ao trovador de Negreira, Afonso do Cotón, autor de tres cantares de amigo, na forma inxenua, e de moitas e rexoubeiras cantigas de burlas. Da Ponte podería consideralo, como dí Nunes, non somentes amigo, senón mestre.

A cantiga de don Afonso, tomada á letra, sería a denuncia de que Pero da Ponte dera morte a Cotón e despois roubara e fillara, como seus, os cantares. Que fora entendido deste xeito, é increíble en boa crítica, mais tense repetido como certo, e por moi sesudos eruditos. Menéndez Pidal puxo de resalte o senso bulrista da acusación. Con seguranza Pero da Ponte fachendeaba de ser un poeta “a la page”, e don Afonso que a tiña tomada escontra del acusábao de “seguir” e mesmo plaxiar a mestres da vella escola: Cotón, Bonaval... Éste é o senso do rexoubeiro escaño.

Pero da Pont' á feito gran pecado
de seus cantares, que el foi furtar
a Coton, que, quanto el lazerado
ouve gran tempo, el xos quer lograr,
5 e doutros muitos que non sei contar,
por que oj' anda vistido e onrado.

E poren foi Coton mal dia nado,
pois Pero da Ponte erda seu trobar;
e mui mais lhi valera que trobado
10 nunca ouvess' el, assi Deus m' ampar,
pois que se de quant' el foi lazerar
serve Don Pedro e non lhi dá en grado.

E con dereito seer enforcado
deve Don Pedro, por que foi filhar
15 a Coton, pois-lo ouve soterrado,

seus cantares, e non quis en[de] dar
ũñ soldo pera sa alma quitar
sequer do que lhi avia emprestado.

- E porend' é gran traedor provado,
 20 de que se já nunca pode salvar,
 come quen a seu amigo jurado,
 bevendo con ele, o foi matar:
 todos polos cantares del levar,
 con os quaes oj' anda arrufado.
- 25 E pois non á quen no poren retar
 queira, seerá ôi-mais por min retado.

(CBN. 485; CV. 68. Ed. EM. 20)

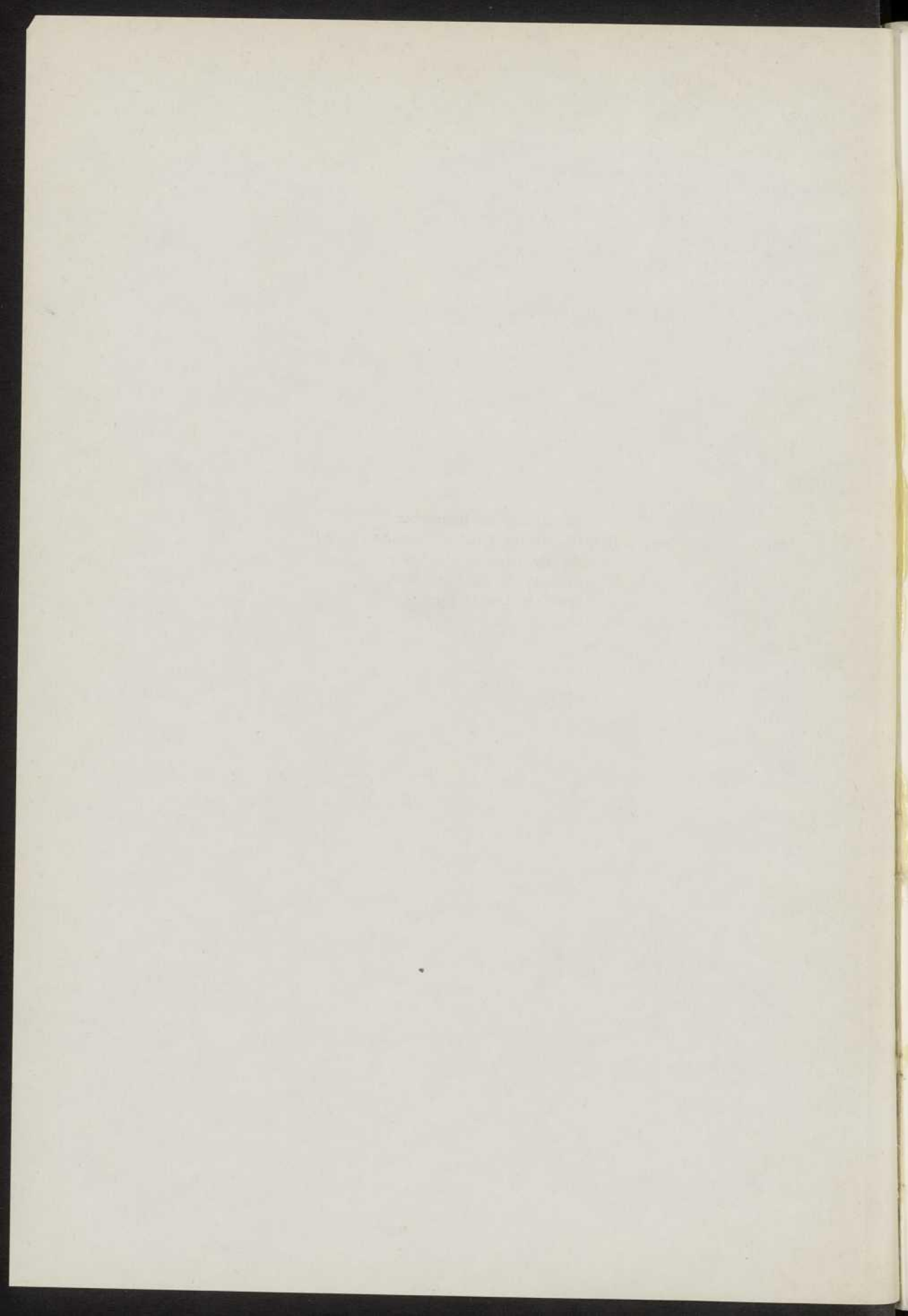

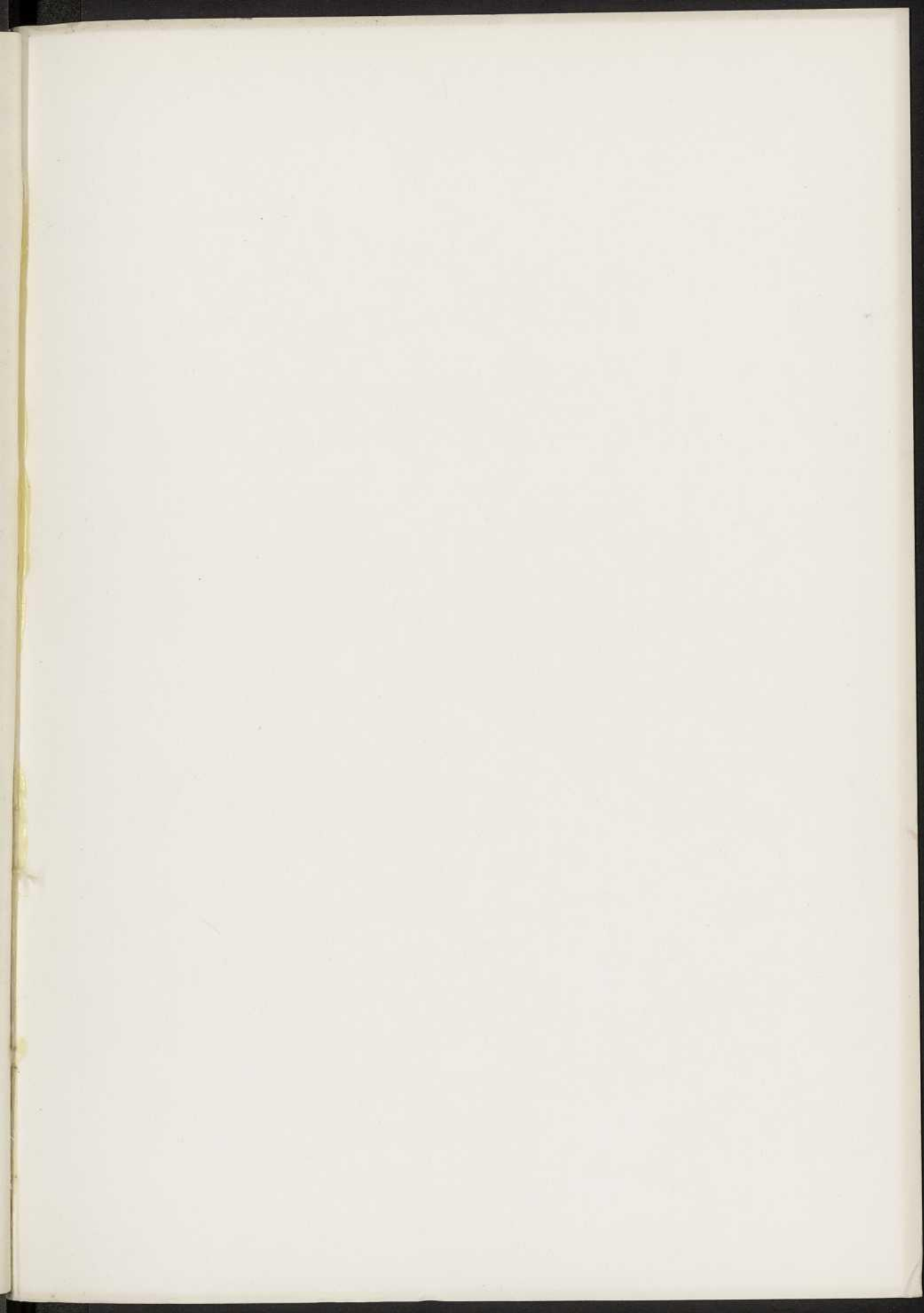
R E X I S T R O

	<u>Páxs.</u>
AFONSO X E GALICIA	5
<i>A infancia de don Afonso</i>	7
<i>El-Rei non ven a Galicia</i>	8
O "código" da Terra de Santiago	8
O desvío de don Afonso	8
<i>Afonso X e Compostela</i>	9
<i>Temas galegos na poesía afonsí</i>	12
<i>Galegos e portugueses na corte</i>	12
<i>O uso do galego por Afonso X</i>	14
A ESCOLMA. Observacións	16
SETE MIRAGRES DE GALICIA	
<i>O labrego defendido pola Virxe. Armenteira (CM. 22)</i>	19
<i>A tolleita de Lugo (CM. 77)</i>	23
<i>Brujería e miragre en Caldas de Reis (CM. 104)</i>	26
<i>Unha cesárea accidental. Terra de Santiago (CM. 184)</i>	30
<i>Nosa Señora de Ribela quer aceite do bó (CM. 304)</i>	34
<i>O escudeiro arreitado. Santa María do Monte (CM. 317)</i>	37
<i>Santa María do Viso sanda un azor (CM. 352)</i>	41
DOUS MIRAGRES UNIVERSÁIS. QUE TAMÉN TEÑEN LOCALIZACIÓN GALEGA	
<i>A monxa refugá suprida pola Virxe (CM. 94)</i>	47
<i>O monxe e a paxariña celestial (CM. 103)</i>	53
DOUS MIRAGRES DA PELERINAXE A COMPOSTELA	
<i>O romeiro de Santiago que se fanóu a natura (CM. 26)</i>	59
<i>O aforcado descolgado (CM. 175)</i>	64

	<u>Páxs.</u>
DO CANCIONEIRO DE ESCARÑO E MALDICER	
<i>O desamparo do Rei. "Pero que ei ora mengua" (EM. 2)</i>	71
<i>García Pérez critica o vestir de don Afonso. "Ua pregunta quer ar faceer a El-Rei" (EM. 150)</i>	73
<i>Pai Gómez Chariño conversa co Rei sobre os "xantares". "Ua pregunta vos quero fazer" (EM. 305)</i>	75
<i>Mestre Joan a súa voz e a boa mesa. "Quero-vos ora ben conselhar" (EM. 19) e "Com eu en día de Pascoa" (EM. 20)</i>	77
<i>Don Afonso responde a unha "demanda" de Johan Airas. "Don Airas, pois me rogades" (EM. 3)</i>	79
<i>Pero da Ponte, aprendiz do demo. "Pero da Ponte pare-vos en mal" (EM. 17)</i>	81
<i>Pero da Ponte e o seu crime literario. "Pero da Pont'a feito gran pecado" (EM. 20)</i>	82

Rematouse de imprimir
nos talleres de "Artes Gráficas Galicia, S. A.",
rúa Segovia, 15, de Vigo,
o día 17 de maio do 1980,
DÍA DAS LETRAS GALEGAS

REAL
G
A C

3

Bib

ACA
ALEG
CORU

liote